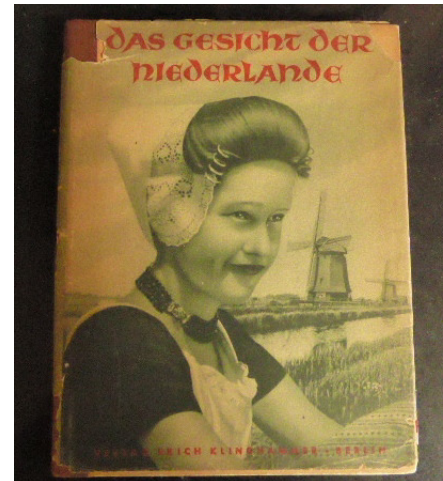

Eindrapport

COMMISSIE VERSTERKING INFRASTRUCTUUR HERINNERING WOII

Versterking infrastructuur herinnering WOII

Van ambitie naar gezamenlijke meerjarige uitvoeringsagenda

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
1. Collectieve ambitie	5
2. Inhoud	9
2.A Ambities per domein	9
A. Het domein Kennis.....	9
1a. wetenschappelijk onderzoek.....	9
1b. collecties ontsluiten.....	11
B. Het domein Museaal.....	14
C. Het domein Educatie.....	18
D. Het domein Herdenken, eren en vieren.....	22
2.B Meer publieksbereik, kwaliteit en efficiëntie door domeinoverstijgende samenwerking	25
A. Het collectieve verhaal, the narrative	26
B. Doelgroeponderzoek	27
C. Collectieve marketing.....	29
D. Thematisch werken en programmeren	31
3. Organisatie	32
3.1. Wat is de ambitie: infrastructuur nu en straks?	32
3.2. Organisatie: wat is nodig om dat te bereiken?.....	34
A. Spilorganisaties; rol	35
B. Domeinoverstijgende activiteiten	35
C. Samenwerking financiers/beleidsbepalers	35
D. Platform.....	36
4. Uitvoeringsagenda.....	39
Bijlage 1 Opdracht Overlegplatform versterking herinnering WOII.....	40

VOORWOORD

In juni 2015 vond een vergadering van het International Committee (IC) van de ITS te Jeruzalem plaats. Het IC bracht uiteraard ook een bezoek aan Yad Vashem, waar Joodse slachtoffers van de Holocaust worden herdacht. Directeur Avner Shalev hield een presentatie over de positie van Yad Vashem en vertelde dat er binnen zijn organisatie wordt nagedacht en gesproken hoe zij in de toekomst het onderwerp Holocaust op bezoekers zullen overbrengen. Daar gaf hij twee redenen voor deze reflectie: enerzijds het wegvallen van de ooggetuigen en anderzijds de veranderde internationale situatie met nieuwe oorlogen en nieuwe vormen van oorlog en uitsluiting. Dat vereist herbezinning op de manier waarop je het verhaal over de Holocaust brengt en betekenis laat hebben voor hedendaagse en nieuwe generaties.

In het eerste rapport van onze commissie, *“De versterking van de herinnering WOII”*, staan aanbevelingen hoe organisaties die zich bezighouden met de kennis over en de herinnering van de Tweede wereldoorlog in de toekomst beter moeten gaan samenwerken. De redenen daarvoor zijn precies dezelfde als hiervoor weergegeven in de toespraak van Avner Shalev: degenen die als ooggetuigen de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, vallen in de komende jaren weg en in de tweede plaats is de wereld waarin wij leven veranderd, met nieuwe internationale verhoudingen, met andere vormen van oorlog en uitsluiting. Desalniettemin blijft de Tweede Wereldoorlog ook voor onze tijd een essentieel ijkpunt, waartoe ook nieuwe generaties zich wensen te verhouden. De belangstelling daarvoor is onverminderd groot, zij het ook meer en meer anders van karakter. Alle reden om het perspectief op de Tweede Wereldoorlog opnieuw te doordenken en daarbij gebruik te maken van alle expertise die daarbij voorhanden is. Op basis van het eerste rapport van onze commissie heeft staatssecretaris Van Rijn ons de opdracht verleend onze gedachten en voorstellen verder uit te werken en te concretiseren. Zijn opdracht is als Bijlage 1 aan dit rapport gehecht.

Dit rapport doet verslag van onze voortgang. Die voortgang is er, zij het in iets mindere mate dan voorzien. Grote winst is dat de vele en uiteenlopende spelers op dit terrein elkaar aanzienlijk beter hebben leren kennen en begrijpen, waardoor zij veel beter van elkaar weten waar zij mee bezig zijn, welke expertise een ieder voorhanden heeft en hoe daar beter gebruik van kan worden gemaakt. In de tweede plaats is de commissie er in geslaagd om de verschillende domeinen beter in kaart te brengen, de ambities per domein te articuleren, en die ook van een mogelijk tijdschema te voorzien. In de derde plaats doet de commissie een voorstel hoe in de toekomst (beter) samen te werken op die terreinen, waar domeinoverstijgende activiteiten gewenst zijn, wat tot betere en effectiever te bereiken resultaten zal leiden.

Minder ver is de commissie gekomen met een uitgewerkte uitvoeringsagenda, een beschrijving van benodigde inhoudelijke en financiële kaders om de uitvoeringsagenda te realiseren en met prioriteiten voor coördinatie binnen de rijksoverheid. Die taak zal de komende drie-vier maanden in het nieuwe, door de commissie voorgestelde platform gerealiseerd moeten worden. De deelnemende partijen in de commissie hebben zich daartoe ook verbonden.

Er zijn dus flinke stappen vooruit gezet, maar de laatste concrete stappen moeten nog wel gezet worden. Ik heb er alle vertrouwen in dat dat in de komende paar maanden zal gebeuren.

Job Cohen
Voorzitter

1. Collectieve ambitie

De ambitie, verwoord in het rapport van de commissie Cohen d.d. 31 maart 2015, is om gezamenlijk te zoeken op welk manier de Tweede Wereldoorlog ook voor toekomstige generaties betekenis kan blijven hebben.

Het is van belang om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in de toekomst levend te houden. Kennis van deze geschiedenis helpt om conflicten in de wereld van nu – nog steeds in oorlog - te begrijpen. Inzicht in kernwaarden die toen onder druk stonden, leidt tot reflectie en een handelingsperspectief op waarden die nu belangrijk zijn.

WOII

De twintigste eeuw werd gekenmerkt door een groot aantal conflicten, waar de Tweede Wereldoorlog het dieptepunt van was. Het opkomende nationalisme en racisme in Europa en Azië, de agressieve buitenlandse politiek, en de sociale onrust en grote armoede door de economische crisis in Duitsland leidden uiteindelijk tot een oorlog met ruim zeventig miljoen doden wereldwijd. Dit enorme aantal slachtoffers was het gevolg van geïndustrialiseerde vernietiging (van Joden, Roma en Sinti, Slavische volkeren), terreur tegen andersdenkenden, anders geaarden, anders gelovigen en gehandicapten, dwangarbeid in tienduizenden concentratiekampen, honger en ondervoeding, terreur, gedwongen migratie en rechtstreekse oorlogshandelingen.

Het geschokte vertrouwen en de angst voor herhaling, ook door de zwakke internationale samenwerking destijds, leidden tot dekolonisatie en de oprichting van o.a. de Verenigde Naties, de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie, het Europees Atoomagentschap en de Europese Unie. De Tweede Wereldoorlog heeft kortom iedereen geraakt, de nieuwe wereldorde bepaald en blijft daarmee het vertrekpunt voor een samenleving waar vrede, veiligheid en menselijke waardigheid, schragende de beginselen van vormen. Ook nu, juist nu, blijft dat een belangrijk ankerpunt.

Context en uitgangspunten: van eenduidig- naar meerduidigheid

De Tweede Wereldoorlog is zo nog altijd een moreel ijkpunt in de Nederlandse naoorlogse samenleving. Lange tijd lag daarbij het accent eenzijdig op de geschiedenis van bezetting, vervolging en verzet in de Nederlandse context. De scheidslijn tussen goed en fout, dader en slachtoffer, verrader en held werd duidelijk getrokken. 'Dit nooit meer' was de gedachte. Een zienswijze die paste bij een periode waarin de oorlog nog dichtbij was en waarin de samenleving, hoewel verzuild, minder pluriform was dan tegenwoordig.

Door het verstrijken van de tijd veranderde de oorlog van een gebeurtenis gebaseerd op persoonlijke ervaringen naar een periode die geschiedenis is geworden. Desondanks, of wellicht juist daardoor, is de belangstelling voor de oorlog groot. Deze interesse lijkt zelfs toe te nemen en hangt samen met veranderingen en nieuwe mogelijkheden van onze samenleving, die niet meer dezelfde is als die van direct na de oorlog. Er zijn steeds minder ooggetuigen van de oorlog, de samenstelling van de bevolking is door migratie veranderd, technologische ontwikkelingen (zoals digitalisering en medialisering), alsook de opkomst van de belevingsindustrie beïnvloeden de manier waarop we naar de wereld kijken.

Bij de jongere generaties lijkt soms nauwelijks sprake meer van een gedeeld moreel ijkpunt. Maar wel leeft bij hen de vraag wat zij persoonlijk kunnen doen om mensen in nood te helpen en om een bijdrage te leveren aan een betere samenleving. Burgers zijn mondiger geworden, laten twijfel toe en stellen kritische vragen. Vragen waar het verlangen achter schuil gaat om te begrijpen waarom de Tweede Wereldoorlog kon gebeuren. En om te begrijpen waarom er tegenwoordig nog steeds soortgelijke oorlogen en gruwelijkheden plaatsvinden.

De laatste twee, drie decennia is meer bereidheid ontstaan om de complexiteit van de oorlog en de periode daarna te zien met de gelaagdheid van motieven, perspectieven, dilemma's en keuzes. Meer en meer zoeken Nederlanders ook naar antwoorden in persoonlijke, biografische en lokale geschiedverhalen over oorlog. We speuren naar de dilemma's waar mensen toen voor stonden en vragen ons af: wat zeggen deze over het nu, over onze waarden en over onszelf?

Inhoudelijk kernverhaal: een breder perspectief op oorlog

Kennis van en inzicht in de historische gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog vormen de basis. Vier elementen zijn kenmerkend voor de Tweede Wereldoorlog:

1. de wereldwijde schaal van het conflict;
2. de terreur tegen burgers (non-combattanten) en systematische vernietiging van Joden, Sinti en Roma (de Shoah) en andersdenkenden;
3. de bezetting van het eigen grondgebied en de buitenwerkingstelling van de rechtsstaat;
4. dekolonisatie en internationale samenwerking (bijv. VN en EU) en de daaruit voortvloeiende geopolitieke dynamiek op wereldschaal.

Naast kennis van en inzicht in de historische gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog moet de relevantie van de oorlog voor de samenleving van nu voor het voetlicht worden gebracht, zodat de oorlog niet uitsluitend als een historische gebeurtenis wordt beschouwd. Een breder perspectief op oorlog stelt mensen in staat zelf parallellen met het heden te leggen.

Door de Tweede Wereldoorlog vanuit dit brede perspectief te benaderen, leren we over de kernwaarden die destijds onder druk stonden. En bedenken we wat die waarden betekenen voor heden en toekomst. Principes waar mensen naar leven of willen leven worden tijdens de oorlog uitvergroet. Beginselen zoals verdraagzaamheid, medemenselijkheid en gelijkwaardigheid. Maar ook menselijke eigenschappen zoals moed, empathie en weerbaarheid. Echter, willekeur, onverschilligheid, rechteloosheid en wreedheid waren eveneens onderdeel van de oorlog. In een oorlog komen de uitersten van het menselijke gedrag in kwade en in goede zin - hoe subjectief ook - prominent aan de oppervlakte. Dit is een van de redenen waarom oorlog zo fascineert in exposities, literatuur, documentaires, films en nieuwe media én zo betekenisvol is voor het heden.

Bovengenoemde waarden als verdraagzaamheid, medemenselijkheid en gelijkwaardigheid vormen het fundament van een moderne democratie en rechtsstaat. Elke generatie onderzoekt en formuleert deze waarden opnieuw voor zichzelf, waarbij de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog fungeert als startpunt voor maatschappelijke discussie. Hiervoor is het wenselijk om de oorlog vanuit meerdere perspectieven te benaderen en deze aan elkaar te verbinden: mondiaal en lokaal, historisch en actueel, collectief en persoonlijk, slachtoffer en dader, ideologie en ideaal, democratisch en totalitair regime. Juist vanuit de verschillende perspectieven kunnen mensen opnieuw reflecteren op de betekenis van deze waarden, en deze voor zichzelf (her)definiëren.

De afgelopen twee jaar zijn thema's als discriminatie, antisemitisme, islamofobie en radicalisering politiek geagendeerd. De toenemende globalisering en complexiteit van de wereld en, als exponent daarvan, van Nederland, komen daarmee tot uiting. Tolerantie en burgerschap worden vaak als essentiële tegenhangers van onwenselijke maatschappelijke uitingen gezien. Ouders en familie, leerkrachten en scholen, lokale verenigingen en clubs zijn genoemd als de belangrijkste arena's waar stelling genomen moet en kan worden tegen negatieve beeldvorming, onverdraagzaamheid en geweld tegen groepen mensen die anders zijn dan die waarvan men zelf in eerste instantie deel uitmaakt. In deze visie leveren de lessen van de Tweede Wereldoorlog een belangrijke bijdrage aan de vorming en het uitdragen van burgerschapswaarden.

Uitwerking

De benadering van de oorlog vanuit een veelvoud aan perspectieven komt terug in sectorbrede onderzoeks- en onderwijsprogramma's, nieuwe opstellingen in oorlogsmusea en herdenkingen en vieringen die anders ingevuld worden. Betrokken organisaties streven ernaar om voor het algemene publiek, zowel ouderen als jongeren, inzichtelijk te maken wat de verbinding is in de veelheid aan thema's en perspectieven over de oorlog. De organisaties zullen als collectief aanduiden welk onderwerp waar op welke plekken of in welke media aan de orde komt en wat de relaties tussen de onderwerpen zijn.

Organisaties op het terrein Tweede Wereldoorlog zijn niet alleen vertellers van historische verhalen, beheerders van collecties en plaatsen van betekenis. Zij geven ook context en duiding. Zij verbinden het heden op een betekenisvolle manier met het verleden.

In dit rapport staat beschreven hoe de organisaties aan deze rol invulling willen geven. De notitie is het fundament voor een intensivering van de samenwerking in de komende periode. De verschillende instellingen hebben per domein (kennis, educatie, museaal, herdenken en vieren) hun ambities aangegeven. Het NIOD, de OGS, LRE Europe, de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45 en het Nationaal Comité 4 en 5 mei presenteren daarbij een gezamenlijke uitvoeringsagenda. Zij zullen hun collectieve ambitie in een kernboodschap verwoorden zodat voor iedereen duidelijk is wat hen voor ogen staat.

Infrastructuur van de oorlog – 4 domeinen

Uitgangssituatie: een divers veld dat wil samenwerken, met onderliggende ambities en trends. Het is de ambitie om in deze zoektocht in te spelen op aanwezige trends, zodat voor iedere doelgroep aansluiting wordt gevonden. Juist de diversiteit van het herinneringslandschap in Nederland geeft hiertoe veel mogelijkheden. Het scala aan musea, monumenten, herdenkingen, bronnen, boeken, theateruitingen, films etc. maakt dat voor verschillende doelgroepen middelen zijn te vinden.

Het is de ambitie om in te spelen op de vraag van al die verschillende doelgroepen. Een 55+'er heeft nu eenmaal een andere vraag dan een 20+'er. Het is daarnaast ook de ambitie om zoveel mogelijk verschillende doelgroepen te inspireren, en voor diegene die verder wil gaan zoeken, op verschillende manieren informatie te kunnen bieden, dus eigenlijk ook om méér mensen te bereiken. Het is tenslotte ook de ambitie om deze nieuwe invulling gezamenlijk te doen, in de vorm van “eenheid in verscheidenheid”. Iedere instelling heeft een eigen taak en een eigen missie, maar voelt zich ook onderdeel van het herinneringslandschap. Ook vanuit die verantwoordelijkheid willen zij iets bijdragen. Dit zal worden uitgewerkt, in domeinen en in

domeinoverschrijdende activiteiten. Daarin participeren veel instellingen, maar tegelijkertijd houden zij hun eigen verantwoordelijkheid voor hun eigen taken. De zoektocht zal leiden tot nieuwe taken (marketing, doelgroeponderzoek). De digitale wereld is complex (denk aan bronnenontsluiting en –presentatie). Niet iedere instelling moet alles zelf doen, integendeel. Men kan zich aansluiten bij een collectieve voorziening, ingesteld door de sector zelf. Hierdoor kunnen instellingen zich beter profileren en tegelijk elkaar versterken. Nieuwe ontwikkelingen vragen nieuwe kennis en competenties. De sector zal zelf verder moeten professionaliseren om alle ambities te kunnen waarmaken.

De vragen die zich hierbij voordoen zijn talrijk. Waar liggen kansen en mogelijkheden? Hoe kunnen we erin slagen om WOII voor nieuwe generaties een aansprekende positie te geven, in een nieuwe digitale en internationaal georiënteerde wereld, waar op tal van plaatsen nog steeds oorlog woedt? Hoe zorgen we ervoor dat dit thema ook in 2025 betekenisvol is?

Uitdagingen voor de sector WOII (zoals geformuleerd in Cie Cohen, maart 2015)

- Een wereld in oorlog – nog steeds. In 1991 werd de USSR opgeheven en was de Koude Oorlog voorbij. Er zouden geen conflicten meer zijn tussen grote systemen. De actualiteit leert dat deze verwachting op zijn minst aan relativisering toe is. Op veel plaatsen is een duurzame vrede nog steeds niet de norm. Oorlog krijgt andere, asymmetrische vormen (Syrië, aanslagen Parijs en Kopenhagen, spanning Oekraïne/Rusland), maar refereert wel aan bekende begrippen.
- De erfgoedwereld. De belangstelling voor vroeger is groot en lijkt te groeien. Dat uit zich in de grote aandacht voor erfgoed, voor tastbare getuigenissen uit het verleden, een verleden waar vanuit het heden betekenis aan wordt gegeven.
- De internationale wereld. Meer dan ooit reizen we de wereld over en komen we in aanraking met andere culturen. Dit beïnvloedt de wijze waarop we onze eigen historie, cultuur en de betekenis daarvan bezien.
- Globalisering en migratie leidt tot multi-culturele samenlevingen, ook Nederland. Tegelijkertijd is de samenstelling van onze samenleving fors veranderd ten opzichte van 70 jaar geleden. Twee miljoen Nederlanders hebben een andere context en referentiekader van oorlog en WOII.
- Een lokale wereld. Het lokale krijgt steeds meer betekenis; mensen willen graag iets tastbaars om de hoek. Het is belangrijk om hierop aan te sluiten.
- Een authentieke wereld. We leven in een wereld vol schijn en soms valse beleving. De beleving van authentieke objecten staat daarnaast: de historische ervaring, de sensatie van de plek zelf of van het object. De functie van *lieux de mémoire* – echte plaatsen van herinnering – neemt hiermee juist toe. Ook actief deelnemen aan een herdenking vindt men steeds belangrijker.
- De gedifferentieerde wereld. De mensen, het publiek bestaat niet. Er bestaan verschillende groepen, onderscheiden in leeftijd, opleidingsniveau, leefhouding en meer. Eén generieke boodschap is daarom niet genoeg.
- Een betrokken samenleving. Het veld kenmerkt zich door een enorme betrokkenheid van vrijwilligers die trots zijn op hetgeen ze tot stand brengen. Deze betrokkenheid lijkt – met het met pensioen gaan van de babyboomgeneratie – alleen maar toe te nemen. Dit biedt veel potentie voor de wijze waarop het herinneren georganiseerd kan worden.
- De belevingswereld. Je beperken tot alleen het verstrekken van informatie volstaat niet meer. Men wil deelnemen, ondergaan en zijn mening delen via sociale media. Dit heeft gevolgen voor de wijze waarop informatie op locatie en in lesmateriaal wordt aangeboden.
- De emotiewereld. Emoties en ervaringen spelen een belangrijke rol bij het ‘herinneren’. Kennis en inhoud zijn daaraan soms secundair. Dit is van belang voor de wijze waarop informatie gepresenteerd wordt en de samenleving erbij betrokken wordt.
- De digitale wereld. Mensen willen vanachter hun pc of tablet zelf eenvoudig de informatie vinden waar ze naar op zoek zijn. Dit heeft gevolgen voor de wijze waarop informatie en kennis moet worden aangeboden.
- De zapp-wereld. Alles moet snel, *to the point*, in 5 minuten, geen overloze colleges.
- Een verzakelijkte wereld. Er wordt meer verwacht met minder middelen. Tolerantie voor overlappende inspanningen neemt snel af, op meerdere plekken nagenoeg hetzelfde doen wordt niet meer geaccepteerd, ook al is de intentie van goed.

2. Inhoud

2A. Ambities per domein

A. Het domein Kennis: wetenschappelijk onderzoek en collecties ontsluiten

1a. Wetenschappelijk onderzoek

De wetenschappelijke wereld en de herinneringswereld hebben hetzelfde object van onderzoek, maar vanuit een geheel verschillend perspectief. De herinneringswereld heeft als doel het verhaal over te brengen, met name door identificatie met het publiek te bewerkstelligen. De wetenschappelijke wereld stelt kritische vragen, reconstrueert en vergelijkt, waarbij de aansluiting bij een (groot) publiek niet per definitie uitgangspunt is. Zo te zien twee gescheiden werelden, maar dat is toch niet geval. Het is eerder een kwestie van complementariteit. De wens binnen het terrein van herinnering om meer aspecten van de oorlog te laten zien, de oorlog in breder perspectief te plaatsen en te verbinden met het heden versterkt de verbinding tussen wetenschap en herinnering. Binnen de wetenschap wordt WOII immers in een breder perspectief geplaatst. Dit zowel qua tijd (1914-1989/1991 en doorlopend tot heden), als qua locatie (internationaal perspectief), als vergelijkend (perceptie en impact van oorlog; denk aan huidige oorlogen die totaal anders qua karakter zijn maar daarom niet minder impact hebben). Bij het publiek wordt soms ook de wens tot verdieping geconstateerd, waarbij aandacht voor onderbelichte thema's in bestaand perspectief is verlangd (binnen de geschiedenis van de Jodenvervolgung bijv. erfpacht, verzekeringen, bijzondere biografieën enz). Vanuit de wetenschappelijk wereld kan dus een wezenlijke inhoudelijke bijdrage worden geleverd aan de zoektocht hoe vanuit een hedendaags perspectief gekeken kan worden naar de oorlog.

Om de Herinneringsinfrastructuur te verstevigen en levend te houden is betrouwbare kennis over de aard en betekenis van WOII in internationaal verband van essentieel belang. Het gaat hierbij om kennis die zich constant vernieuwt. Wetenschappelijk onderzoek boort nieuwe onderwerpen aan en stelt nieuwe vragen over reeds bekende thema's. Ook wordt in wetenschappelijk onderzoek kritisch gereflecteerd op allerlei aannames, zoals de aanname dat het militaire en het civiele in oorlogen gescheiden domeinen zijn. Een dergelijke aanname verhindert diepgaand inzicht in bijvoorbeeld gewelddadige dekolonisatie processen, zoals in Nederlands-Indië. De resultaten van wetenschappelijk onderzoek en de discussies die wetenschappers over hun onderzoek voeren, bereiken het brede publiek niet altijd. En omgekeerd zijn wetenschappers niet altijd voldoende bekend met discussies en dilemma's die spelen in de herinneringswereld. Het NIOD stelt zich als spilorganisatie ten doel om waar mogelijk en zinnig een brug te slaan tussen de wereld van het wetenschappelijk onderzoek en de maatschappij. Ook hoopt het NIOD in deze rol door meer structureel contact met partners in de herinneringssector sneller en effectiever te kunnen inspelen op maatschappelijke tendensen.

Wetenschap kan een belangrijke bijdrage leveren in het onderzoek naar andere vormen van herinnering. Dit door te kijken naar hedendaagse paradigma's (bijv.: familieperspectief dat domineert in populaire verhalen over oorlogsgeschiedenis). Hiermee kan de wetenschap bijdragen aan een gefundeerde vernieuwing van herinnering. Andersom heeft het herinneringsveld betekenis voor de wetenschap: er zijn veel studies uit het herinneringsveld naar individuele gebeurtenissen en plaatsen. Daarnaast komen er ook vanuit het herinneringsveld nieuwe perspectieven en disciplines naar boven (bijv. de link met archeologie: Westerbork, Sobibor, Vught).

Dit betekent niet dat het wetenschappelijk onderzoek volledig ten dienste kan staan van het herinneringsveld. Wetenschappelijk onderzoek heeft een eigen verantwoordelijkheid, vanuit een vraag research doen en met antwoorden komen. Niet elke vraag is per definitie in eerste

instantie toepasbaar in het herinneringsveld. Maar vanuit dit autonome onderzoek kunnen nieuwe inzichten ontstaan die uiteindelijk hun weg naar dit veld gaan vinden en het kunnen vernieuwen.

Het is de uitdaging en ambitie voor de komende jaren om de resultaten van dergelijk onderzoek toepasbaar te maken waar mogelijk, en aan de andere kant via specifiek “toegepast onderzoek” te participeren in de wereld van de herinnering: dienstbaar en ondersteunend aan de sector. Dit zal invloed hebben op de onderzoeksprogrammering en op de manier waarop wetenschap en organisaties uit het veld met elkaar samenwerken: meer in wisselwerking dan op basis van eenrichtingsverkeer. Het heeft als groot voordeel voor de wetenschap, en specifiek voor instituten die oorlog als ‘*core business*’ hebben, dat de valorisatie van hun resultaten zichtbaarder gaat worden, en de kennis duidelijker benut wordt door maatschappelijke organisaties (een belangrijke doelstelling uit de nieuwe wetenschapsvisie van OCW). Voorkomen moet worden dat in het herinneringsveld verstarring en uitholling plaatsvindt wanneer oude benaderingen en inzichten te lang herhaald worden.

Wetenschappelijk onderzoek vindt niet alleen bij gespecialiseerde instituten of vakgroepen van universiteiten plaats. Bovendien betreft het niet alleen de discipline geschiedenis, maar wordt onderzoek naar oorlog, genocides en de nasleep van massaal geweld vaak interdisciplinair aangepakt. Ook komen nieuwere disciplines steeds meer naar voren, zoals *Heritage studies*. Steeds meer zien we geassocieerd onderzoek: mensen die vanuit hun persoonlijke interesse besluiten onderzoek te doen. Zij verbinden zich vaak wel met een universiteit, al was het alleen maar omdat een promotieonderzoek zonder die verbinding niet kan plaatsvinden. Bovendien zien we veel publicaties en onderzoek over de oorlog door niet-wetenschappers: journalisten, onderzoeksjournalisten, individuen of collectieven die bepaalde aspecten uitzoeken. Een blik op het aantal verschenen publicaties in 2015 (70 jaar herdenking) levert een enorme lijst op. Over het algemeen zijn dit publicaties van herinnerings aard, vanuit een persoonlijk perspectief. Deze boeken worden soms goed gelezen, maar als informatie en interpretatiebron zijn feit en fictie soms niet meer te onderscheiden. Hoe brengen we meer inzicht in betekenisgeving, in context en in de emoties rond het onderwerp over naar de herinneringswereld? En hoe brengen we helderheid over wat feitelijke informatie is en wat vanuit een eenzijdige bron is beschreven?

Het NIOD is nationaal en internationaal ingebed in een breed academisch netwerk op het interdisciplinaire terrein van oorlog, vervolging en massaal geweld. Daarom:

- fungeert ze als spil bij het opstellen van de agenda voor nieuw, voor de herinneringssector en de academische wereld interessant en relevant onderzoek (bijvoorbeeld ten behoeve van de vaststelling van meerjarige thema's)
- informeert ze zowel de sector als collega-wetenschappers over relevante ontwikkelingen en stand van wetenschappelijk onderzoek
- fungeert ze als aanjager voor innovatieve ‘vertalingen’ van abstracte, academische thema's naar geïnteresseerden
- stimuleert ze discussies over ingesloten kennis die toe is aan vernieuwing en brengt ze partijen uit de academische wereld en de herinneringssector bij elkaar.
- maakt vanuit een samenhangende visie een vertaalslag om de wetenschappelijke publicaties en andere producten geschikt te maken voor de sector.

Ambitie

Een brug slaan tussen de wereld van het wetenschappelijke onderzoek en de sector. Nieuwe inzichten uit wetenschappelijk onderzoek gebruiken om de herinneringsinfrastructuur te verfrissen en te versterken met een breed, internationaal perspectief op oorlog en vervolging. Wetenschappelijk onderzoek laten profiteren van het reservoir aan herinneringen aan WO II. Resultaten van wetenschappelijk onderzoek vertalen naar een groot publiek.

Spilorganisatie: NIOD

Deelnemers domein

Nationaal Comité 4-5 mei, Erasmus Universiteit, LRE, SCP, Universiteit Maastricht, Musea en Herinneringscentra 40-45 en de overige collectiebeherende instellingen, OGS, Vrije Universiteit, Universiteit Utrecht, Universiteit Tilburg, Open Universiteit, UvA, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit Leiden.

1b Collecties ontsluiten

Nederland telt zo'n 400 instellingen die bronnen over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog beheren en toegankelijk stellen. Geen periode is zo goed gedocumenteerd als de Tweede Wereldoorlog. Niet het gebrek aan bronnen is het probleem, maar de overvloed die in alle vormen (boeken, archieven, foto's, voorwerpen, films, interviews, etc.) bestaat. Hoe in deze hoeveelheid die ook nog eens over zoveel locaties is verspreid, de relevante bronnen te vinden? De digitale ontwikkelingen bieden hiertoe mogelijkheden, maar maken het ook complexer. Om collecties met elkaar te laten interacteren, zowel archieven onderling, als archieven met museale collecties, zal er gewerkt moeten worden met standaarden. Bovendien zijn er de laatste vijf jaar veel initiatieven die invloed hebben op collectiebeherende instellingen. Er zijn instellingen die een voorsprong hebben met digitale ontsluiting en anderen die nog in kinderschoenen staan.

Bronnen en netwerken: nationaal en internationaal

De bronnen over het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog liggen niet alleen in Nederland, maar ook in de (voormalige) overzeese gebiedsdelen en in de landen van de bezetters en de bevrijders van weleer. De massa interessante en in ons land nog veelal onbekende bronnen die daar verzameld zijn, kunnen nieuwe verhalen en nieuwe perspectieven opleveren en de ontsluiting van Nederlandse bronnen verrijken en verdiepen. Digitalisering biedt daartoe volop mogelijkheden. Koppeling van het nationale netwerk aan het Europese en andere internationale netwerken is daarom zeer wenselijk.

Dat geldt om te beginnen voor Europeana en Apex, beide gefinancierd door de Europese Unie met als doel het zichtbaar en bruikbaar maken van respectievelijk erfgoed en archieven.

In het wetenschappelijke domein zijn diverse *digital research structures* in aanbouw die wetenschap en archieven verbinden, waaronder de *European Holocaust Research Infrastructure* (EHRI). Deze onderzoeksomgevingen worden de komende jaren verbonden door een integrale digitale infrastructuur (Parthenos).

In het programma Horizon 2020 (EU) werken overheden en bedrijven samen aan innovatieve oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. Toepasbaarheid van wetenschappelijk onderzoek is daarbij een aandachtspunt. In dit kader worden ook digitale toepassingen van (oorlogs-)erfgoed ontwikkeld, zoals een app op basis van archiefmateriaal uit en over Bergen Belsen die inzichtelijk maakt hoe het daar was.

Al deze ontwikkelingen impliceren dat collectiehoudende instellingen steeds meer moeten samenwerken.

In de International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) neemt het belang van collecties toe naarmate het aantal ooggetuigen afneemt. Daar is de openbaarheid van Holocaust-gerelateerde collecties een belangrijk aandachtspunt, met name in relatie tot nieuwe Europese wetgeving omtrent data-protectie. Ook nationale zet de minister van OCW zet met de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed in op een brede, sectoroverstijgende kennis- en zoekinfrastructuur die het verbinden van collecties moet stimuleren en faciliteren. De dragende partners ('hubs') van de Nationale Strategie zijn (kennis)instituten zoals de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, Digitaal Erfgoed Nederland, het Nationaal Archief, de Koninklijke Bibliotheek en Beeld en Geluid.

Ontwikkelaars

Niet alleen de erfgoedsector is druk bezig met het ontwikkelen, verbeteren en uitbouwen van de digitale infrastructuur en bijbehorende tools. Ook de wetenschap en de commerciële wereld zijn op dit vlak volop in beweging.

Onder de noemer van *e-humanities* werken wetenschappers in programma's als *Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities* (DARIAH), *Common Lab Research Infrastructure for the Arts and Humanities* (CLARIAH) en *Common Language Resources and Technology Infrastructure* (CLARIN) aan nieuwe onderzoekstools en technieken die de doorzoekbaarheid en dus de bruikbaarheid van (gedigitaliseerde) bronnen drastisch kunnen verbeteren. Daardoor zijn nieuwe vormen van onderzoek mogelijk en neemt de schaalbaarheid van bestaande vormen van onderzoek toe. Dat alles levert weer nieuwe inzichten en nieuwe kennis op. De meerwaarde van dergelijk onderzoek voor erfgoedinstellingen en hun publiek is evident. Anderzijds kunnen erfgoedinstellingen en hun publiek ook input geven aan de wetenschappelijke ontwikkelingen op dit terrein. Dat gebeurt echter nog veel te weinig.

Ook softwareleveranciers zijn belangrijke ontwikkelpartners, die als geen ander weten hoe mensen zoeken in erfgoedcollecties. Samenwerken met leveranciers als ontwikkelpartners vergt van erfgoedinstellingen voldoende kennis van ICT en doordacht opdrachtgeverschap.

Beleidsbepalers en beslissers

Het erfgoed van de oorlog vindt beleidsmatig onderdak bij verschillende departementen. Het ministerie van VWS is betrokken vanuit de zorg voor oorlogsgetroffenen van de eerste en latere generaties en het levend houden van de herinnering. Het ministerie van OCW speelt zowel vanuit het cultuurbeleid als vanuit wetenschapsbeleid een rol. Binnen het DG Cultuur en Media zijn bovendien twee verschillende directies van invloed op de oorlogssector: de directie Erfgoed en Kunsten voor zover het musea, monumenten en archeologie betreft en de directie Media en Creatieve Industrie voor zover het gaat over archieven, e-cultuur en bibliotheken. Het ministerie van Defensie draagt een verantwoordelijkheid voor militair erfgoed en BZK voor de oorlogsgraven.

In toenemende mate worden provincies belangrijke beleidsbepalers op het gebied van erfgoed. Niet alleen als uitvoerder van wettelijke taken en verdeler van subsidies voor bijvoorbeeld rijksmonumenten. Ook op het gebied van cultuureducatie, archeologie, musea en immaterieel erfgoed vervult de provincie als regisseur van bovenregionale samenwerking een aanjagende rol.

Het is van belang om het beleid van al deze partijen op de voet te volgen en hen te voeden met signalen uit en informatie over de praktijk van de instellingen in en rond het oorlogserfgoed.

Ambitie

Het Kenniscentrum Oorlogsbronnen is in 2025 een functionele en krachtige netwerkorganisatie van instellingen die bronnen over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in het Koninkrijk der Nederlanden verzamelen, ontsluiten en aan publiek presenteren.

Het programma Netwerk oorlogsbronnen heeft als belangrijkste doelstelling een verbeterde digitale toegang tot de verspreide collecties. Het ontwikkelt basisdiensten die ervoor zorgen dat 'intermediairs' (collega-instellingen, samenstellers van tentoonstellingen, publieke platforms zoals Wikipedia, educatieve uitgeverijen, docenten, gamebouwers, onderzoekers etc) hun informatievoorziening rondom de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog kunnen verbeteren. Het biedt overzicht ("wat is waar"), maar ook inzicht ("wat zijn de belangrijkste bronnen voor het thema februaristaking?"). Daarnaast fungeert het Netwerk oorlogsbronnen als informatiepunt voor de oorlogserfgoedsector op het gebied van digitale collectieontsluiting. Het Netwerk informeert de vakgenoten over ontwikkelingen, signaleert nieuwe technologie, organiseert workshops, netwerkdagen, hack-a-tons, etc en brengt op allerlei manieren partijen bij elkaar. Tenslotte onderhoudt het Netwerk namens de participanten strategische relaties met beleidsmakers, financiers en ontwikkelaars.

Het Netwerk krijgt dus drie hoofdfuncties:

1. Ontwikkelen, begeleiden en uitvoeren van inhoudelijk/technische projecten (basisdiensten) die verbinden en zoeken en vinden mogelijk maken
2. Informatievoorziening en kennisdeling
3. Strategische allianties; aansluiting bij nationale digitale strategie (erfgoed), digital humanities, nationaal en internationaal (tools), ontwikkelingen bedrijfsleven (techniek)

Uitgangspunten:

- netwerkorganisatie
- via intermediairs bronnen beschikbaar stellen, intermediairs kunnen dit vertalen in producten
- opdat een breed publiek informatie tot zich kan nemen, via intermediairs of rechtstreeks
- daar naar toe gaan waar het publiek al is (B2B, regio)
- niet zelf ontwikkelen maar datgene wat ontwikkeld is toepassen
- kennis en informatie toegankelijk maken, vertalen naar het thema zodat organisaties dat zelf niet hoeven te doen
- bronnen verrijken met kennis over die bronnen (bronbemaling)

Spilorganisatie: NOB, gefaciliteerd door NIOD

Belangrijke deelnemers domein:

Nationaal Archief, Beeld en Geluid, RHC's, KNAW, KB, SMH, OGS, NRK, DEN, internationale data-beheerders

B. Het domein Museaal

Beeldbepalende museale instellingen hebben zich de afgelopen jaren zowel op organisatorisch vlak als in de museale presentaties vernieuwd en verbeterd. Het heeft bij vrijwel alle grote instellingen geleid tot succesvolle publieksinnovaties. Voorbeelden zijn het Verzetsmuseum Amsterdam met de uitbreiding in de vorm van het Verzetsmuseum Junior (2013), de vernieuwing van het Airborne Museum met een spectaculaire *experience*-presentatie over 'De Slag om Arnhem' (2009), de nieuwe inrichting en benaderingswijze van het Fries Verzetsmuseum (2013) en het Indisch Herinneringscentrum met de presentatie 'Het verhaal van Indië' (2010).

Met deze presentaties werd gebruik gemaakt van nieuwe museale presentatievormen en werd ingespeeld op een toenemende vraag van het publiek.

De beeldbepalende museale instellingen maakten een vernieuwings- en kwaliteitsslag op meerdere werkerreinen. Kwalitatief inhoudelijk gezien zijn meer historici, afgestudeerden van museumopleidingen en geschoolde educatieve medewerkers deel gaan uitmaken van de personeelsformatie. Voorts werd vaker een beroep gedaan op inhoudelijke expertise van buitenaf en werden vanwege het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het Indisch Herinneringscentrum bijzondere leerstoelen op hun vakgebied geïnitieerd. Kortom, de museale WO2- sector is in beweging met aantoonbare, succesvolle resultaten. Nog nooit bezochten zoveel mensen de musea.

Nieuwe technologie leidt tot nieuwe en aanvullende vormen van presentatie en interpretatie. Toepassingen in de vorm van apps, *games*, social media, al dan niet *on site* of *off site* bieden kansen tot personificatie en diversificatie van het aanbod. De afgelopen jaren zijn er tal van mooie initiatieven ondernomen in het kader van visualisaties (erfgoedwereld): het zoeken naar nieuwe manieren om content aan het publiek te presenteren, waarbij ook beleving een belangrijk aspect is. Denk aan initiatieven als de nieuwe inrichting in Groesbeek, de museumtafel 'grenzeloos conflict', de app in Bergen Belsen waarmee op de plek zelf de situatie van toen wordt gereconstrueerd, de *game wartime stories*, de virtual reality van Sobibor in Vught, Barak 1b van NMK Vught, herinrichting voormalig kampterrein Westerbork en het Junior Museum van het Verzetsmuseum.

Het Digitaal Monument Joodse gemeenschap kent zelfs vier digitale toepassingen:

- 1) "Community Joods Monument" (een hiervoor gebouwde virtuele community met duizenden leden),
- 2) het Digitaal Monument Joodse Gemeenschap,
- 3) de app "Joodse Huizen" die woonadressen van joodse slachtoffers visueel maakt ter plekke, en
- 4) de Ikpod die interactief herdenken mogelijk maakt bij de namenwand in de Hollandsche schouwburg door een verbinding te maken tussen naam op de wand en het de eerstgenoemde community.

Daarnaast is er (5) op 4 mei de non-virtual toepassing van open Joodse Huizen met ruim 300 locaties in 2015 waar op kleinschalige, intieme manier personen en hun levens worden herdacht.

Soms worden dit soort initiatieven genomen door externen, die dan de samenwerking zoeken met partijen in het veld, omdat zij de inhoudelijke kennis hebben.

Er zijn dus verschillende initiatieven voor het ontwikkelen en beproeven van nieuwe presentatievormen, waarvan de effecten dienen te worden onderzocht en gezocht kan worden naar meer onderlinge samenhang. Omdat de investeringen hoog zijn zal er een collectieve investering van verschillende financiers nodig zijn voor de verdere ontwikkeling. Tevens is het van belang juist hier heel goed te kijken voor welke doelgroep een toepassing wordt gemaakt en hoe dit onder de aandacht van de doelgroep wordt gebracht. Daarbij moet gekeken worden of de

nieuwe innovatie eenmalig kan worden gebruikt, of - via effectieve kennisdeling - ook in breder verband.

Innovatieve projecten zijn gebaat bij multidisciplinaire en instellingsoverschrijdende samenwerking. Methoden, content en context vormen daarbij de basis, terwijl marketing en inzicht in doelgroepen de effectiviteit mede bepalen.

Tevens is het van belang te kijken naar wat er in andere landen op dit terrein gebeurt. Met name in Heritage programma's van het Horizon programma van Europa 2020 wordt er veel aandacht besteed aan nieuwe toepassingen. Ook zijn in andere landen initiatieven in musea en tentoonstellingen die van belang kunnen zijn.

De ingezette weg moet echter worden gecontinueerd en versterkt om dit goede resultaat ook over tien jaar te realiseren. Nederland kent ruim 80 musea en herinneringscentra die zich primair richten op het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog. Het aantal instellingen is niet evenredig over Nederland verdeeld, maar er is wel sprake van een geografische spreiding met provinciale dekking. Velen daarvan zijn kleine particuliere niet-geregistreerde musea. Dertien grotere zijn verenigd in de SMH 40-45. Deze musea zijn de professionele voorhoede van de WOII-museumsector. De meeste presentaties in deze musea hebben een sterke focus op de bezetting van Nederland waarbij met name de lokale of regionale geschiedenis van de bezetting centraal staat. Er is over het algemeen wisselendaandacht voor hoe deze lokale geschiedenis zich tot de nationale en vooral internationale context verhielt, wat de motieven van de daders waren (daar is nu feitelijk de tijd pas rijp voor) en hoe de oorlog in Nederlandse gebiedsdelen en in andere landen is beleefd. Er wordt in toenemende mate een relatie gelegd met hoe deze lokale geschiedenissen zich verhouden tot actuele gebeurtenissen.

Het aantal oorlogsmusea is gestaag gegroeid. Elk museum benadrukt vanuit zijn eigen achtergrond en ontstaansgeschiedenis specifieke elementen in de representatie van het verleden. Voorts ligt in presentaties de nadruk steeds meer op persoonlijke verhalen en lokale en regionale elementen, omdat deze identificatie oproepen en aanleiding geven tot een intense vorm van inleving. Deze ontwikkelingen werken een verregaande 'diversificatie' van het verleden in de hand. Er dreigt een verbrokkeling van het verleden te ontstaan die zorgt voor een pluriforme herinneringscultuur, waarin verschillende interpretaties en betekenissen aan het verleden worden toegekend. Een risico is dan een desintegratie van de herinnering (W.F. Hermans, overgenomen door Frank van Vree: "ieder zijn eigen oorlog"). Dat interpretatieve proces is onontkoombaar, bij een 'inclusieve benadering' waarbij een modererende rol, met aandacht voor behoud van feitelijke kennis over content en context, zinvol geacht wordt..

Het domein zal moeten stimuleren dat de musea voldoende oog houden voor de samenhang van het herinneren van de oorlog in een ruimere context. De lokale en regionale verhalen kunnen daarbij worden ingepast in bredere nationale kaders of, aansluitend bij de huidige tendens naar transnationalisering, in een breder Europees of zelfs wereldverband.

Onderzoek naar een internationaal en nationaal gedeeld raamwerk, waaruit samenhang en context blijkt kan daarbij behulpzaam zijn. Wat is de relevantie van het verleden voor heden en toekomst? Er wordt beleidsmatig sterke waarde gehecht aan de interpretatie van het verleden. Het verleden wordt daarbij zodanig gepresenteerd dat er lering voor nu en de toekomst uit kan worden getrokken.

De Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45 heeft als koepel van 13 beeldbepalende musea als doel 'op hoog niveau de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog overdragen aan een breed publiek, waarmee ze dit publiek aanzetten na te denken over vraagstukken met betrekking tot vrijheid en mensenrechten.' Ze initieert, ondersteunt en faciliteert haar leden, en neemt het voortouw naar andere musea.

De huidige veranderende historische cultuur vraagt naast de bestaande beproefde, ook om andere, nieuwe verbeeldingsvormen, waarbij visualisering en toegankelijkheid een grote rol spelen. Om de herinnering aan de oorlog op een aansprekende wijze onder de aandacht van een breed publiek te blijven brengen, zal ingespeeld worden op trends met betrekking tot popularisering en het bevorderen van kwalitatief hoogstaande presentaties. Het gebruiken van ervaringen op het gebied van de populaire cultuur en media biedt mogelijkheden een nog breder publiek bij de oorlog te betrekken. Zo is er sprake van een toenemende behoefte van het brede publiek aan het oproepen van een 'beleving' van het verleden. Gecreëerde authenticiteit - enscenering van het verleden, zoals experience-achtige presentaties - kan een breed publiek aanspreken. Maar ze kunnen ook betrekkelijk vrijblijvend van karakter zijn, waardoor de betekenis/morele boodschap uit het zicht dreigt te raken. Het domein wil stimuleren dat de musea in nieuwe presentaties een balans vinden: een centraal verhaal, inhoud, context én verbeelding, opdat deze elementen elkaar versterken.

De informatieverstrekende taak van de musea is breed, laagdrempelig en wordt gewaardeerd, zoals uit het toenemend aantal bezoekers blijkt. Het is essentieel om aan te sluiten bij nieuwe informele leervormen, maar ook om aan te sluiten bij de educatie op scholen. Belangrijk is om continu af te stemmen op de behoefte en vraag vanuit het onderwijsveld. Opvallend is dat de belangstelling - ook onder jongeren - voor de Tweede Wereldoorlog groot is, maar gelijktijdig neemt de feitelijke en contextuele kennis bij jonge generaties af. Dat is een uitdaging waarbij ook moet rekening gehouden moet worden met de veranderende bevolkingssamenstelling door migratie. De huidige infrastructuur van musea met haar geografische spreiding over het land betekent dat iedere inwoner van ons land in de eigen regio een museum of herinneringscentrum kan bezoeken. Uitdaging daarbij is het realiseren van een aanbod dat inhoudelijk en educatief voldoet aan kwaliteitseisen.

Van geen ander tijdvak uit de Nederlandse geschiedenis is zoveel bewaard en gecollectieerd als van de oorlogsjaren. Het omvangrijke en verspreid ondergebrachte erfgoed vraagt veel inspanningen van de musea. Het is de ambitie van de sector om niet alleen kennis en expertise rond presentaties en educatie te versterken, maar ook om het collectiebeheer effectiever en professioneler in te vullen. Daartoe dient de kennisontwikkeling met betrekking tot collectiebeheer beschikbaar te zijn en ten dienste te staan van de gehele museale sector, inclusief een beter bewustzijn van de herkomstgeschiedenis van de verschillende objecten in de collecties. Onder meer door het bevorderen van afstemming en onderlinge samenwerking, waarbij een selectiever en gericht verzamelbeleid met heldere selectiecriteria gewenst is. Het beheersbaar houden van collecties en effectieve afstemming van het verzamelbeleid van individuele instellingen is daarbij het doel. Het stimuleren van onderlinge bruiklenen is daar onderdeel van. Dit perkt het "ongebreedeld verzamelen" gepast in. Deze uitdagingen gelden dus ook de ca. 70 kleinere musea die sterk wortelen in lokale gemeenschappen, maar vaak geen of een minimale professionele organisatie hebben, geen professionele standaard hanteren (Museumregister) en een zeer beperkte structurele financiering.

In het huidige tijdgewricht - terugtrekkende overheid en bezuinigingen - dragen alle musea steeds meer verantwoordelijkheid voor de eigen instelling. De instellingen zijn meer en meer op zichzelf aangewezen om op zakelijke en creatieve wijze de 'onderneming' draaiende te houden. Het is daarom noodzakelijk dat de musea hun organisatorische en bedrijfskundige vaardigheden vergroten en zich verder bekwamen in het cultureel ondernemerschap, en daarbij passende businessmodellen. Dit is extra noodzakelijk vanwege de uiterst diverse financiering in het museale veld.

Musea van minder professioneel niveau dienen te profiteren van ervaringen en mogelijkheden van grotere instellingen. Hun betekenis is immers wel van belang, ook gezien de lokale inbedding en de geografische spreiding. Om effectief de 'spilfunctie' te kunnen vervullen zal de SMH haar gezag binnen de sector moeten versterken en dus ook een verbindende factor moeten

spelen naar de niet aangesloten instellingen. Versterking van de reeds bestaande intermuseale collectie- en educatieve overlegvormen is hiertoe mede instrument.

Ambities

Een vitale infrastructuur van elkaar versterkende en aanvullende musea en herinneringscentra, een hoogwaardig kwalitatief aanbod dat recht doet aan de 'versterking van de herinnering' en de kennis en informatiebehoefte van de verschillende doelgroepen en het bereiken van een zo breed mogelijk publiek, digitaal en analoog. Beginnend bij de beeldbepalende musea, maar uitreikend naar andere musea die WOII een plek geven (via structurele of tijdelijke presentaties). Daartoe themagewijs gezamenlijk ontwikkelen van nieuwe technieken en mediavormen in de museale presentaties en waar mogelijk verbinden naar actualiteit vanuit gezamenlijk gedragen doelen en ingebed in een brede (internationale)context.

Spilorganisatie: SMH

Deelnemers domein:

AFS (internationale educatie, marketing, publieksonderzoek, betrokkenheid bij concrete plannen), Rijksdienst Cultureel Erfgoed (collectiemanagement, digitalisering, OCW-beleid), Museumvereniging (algemeen museaal beleid, collectieve marketing en onderzoek), Universiteiten/Hogescholen (afstemming onderzoek, opleidingstrajecten en methodeontwikkeling), oorlogs- en verzetsmusea niet aangesloten bij de SMH, NC.

C. Het domein Educatie

Bewustwording van -en leren over- de geschiedenis van Nederland (het toenmalige koninkrijk der Nederlanden) in de Tweede Wereldoorlog helpt bij het beantwoorden van de vraag 'wie wij zijn, hoe wij ons verhouden tot elkaar, toen en nu'. Deze bewustwording en kennis wordt op vele manieren en momenten gecreëerd en aangereikt: door ouders en grootouders die kinderen vertellen over de Tweede Wereldoorlog en andere oorlogen. Door films en boeken, door musea en herinneringsplekken. En door herdenken. Maar vooral door school. Bijna elk kind krijgt op de basisschool, meestal rond groep 7 en 8, over de Tweede Wereldoorlog te horen. Van alle historische en maatschappelijke onderwerpen is dit onderwerp het best gewaarborgd. Kennis over de Tweede Wereldoorlog maakt onderdeel uit van de kerndoelen van het basisonderwijs. Ook voor het vak geschiedenis in het voortgezet onderwijs is dit het geval. In de bovenbouw van HAVO en VWO in het voortgezet onderwijs wordt geschiedenisles gegeven in twee van de vier profielen met gemiddeld 160 lessen per jaar. In het VMBO is geschiedenis in de bovenbouw een keuzevak. Daarnaast komen een beperkt aantal onderwerpen aan de orde in burgerschapsonderwijs zoals rechtstaat, democratie en vrijheid. Dit geldt ook voor het MBO, waar de context van de Tweede Wereldoorlog ontbreekt.

Lessen

In de lessen over de Tweede Wereldoorlog worden naast de conventionele lessen uit lesboeken vooral films, gastsprekers en (lees)boeken gebruikt. Daarnaast bezoekt een deel van de kinderen een plek van (historische) betekenis of een museum. Het recente rapport van de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) *Oorlog en Dekolonisatie. Heroriëntatie op de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië* geeft een beeld van hoe het onderwerp in het onderwijs is belegd, zowel in het primair als in voortgezet onderwijs. Hieruit komt naar voren dat er aanpassingen aan de kennisinhoud nodig zijn omtrent Nederlands-Indië en de dekolonisatie. Ook is er aanvullende kennisinhoud nodig om migrantengeschiedenissen en geschiedenis van de herkomstlanden met de Nederlandse geschiedenis te verbinden. De combinatie van Tweede Wereldoorlog, migratie en (de)kolonisatie zijn bij uitstek thema's die zich lenen voor een transnationale benadering en voor het tonen van meervoudige perspectieven.

Verhalenvertellers

De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië blijft onder meer 'levend' doordat leerlingen zich betrokken voelen bij dit verleden. Hier spelen de verhalen van ooggetuigen, waaronder veteranen, een grote rol. De professionals uit het veld van educatie over de Tweede Wereldoorlog zullen in de nabije toekomst het gemis aan de eerste generatie ooggetuigen moeten compenseren. Deze taak vereist dat zij zo goed mogelijk moeten worden gefaciliteerd om de bekende, vastgelegde en opgetekende verhalen nog beter voor het voetlicht brengen. Centraal daarbij staat dat deze (primaire) bronnen toegankelijk en bruikbaar worden gemaakt voor het onderwijs, in de vorm van digitaal audiovisueel materiaal. Ook is het belangrijk om de laatste ooggetuigen in staat te stellen als gastspreker in de klas hun verhaal te blijven vertellen. Voorwaarde is dat het onderwijs de verhalenvertellers makkelijk kan vinden en dat de vertellers de pedagogische standaard bezitten om het verhaal verantwoord uit te dragen. Een centraal loket dat dit kan garanderen is in de maak.

Musea en plekken

Nederland kent thans ruim 80 musea en herinneringscentra die zich primair richten op het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog. De meeste presentaties in deze musea hebben een sterke focus op de bezetting van Nederland waarbij met name de lokale of regionale geschiedenis van de bezetting centraal staat. Er is over het algemeen minder aandacht voor hoe deze lokale geschiedenis zich tot de nationale en vooral internationale context verhiel, wat de motieven van de daders waren en hoe de oorlog in Nederlandse gebiedsdelen en in andere landen is beleefd. Ook wordt er in beperkte mate een relatie gelegd met hoe deze lokale geschiedenissen zich verhouden tot actuele gebeurtenissen. De meeste instellingen, maar ook veel organisaties

buiten de museale sector, ontwikkelen educatieve programma's en bieden deze aan, primair ten behoeve van (scholen)bezoek. De kwaliteit ervan kan sterk wisselen. Van een uniforme kwaliteitsbeoordeling is nog geen sprake, terwijl er evenmin een sectorbrede praktijk bestaat om educatie verder te ontwikkelen door structurele kennisuitwisseling. Een deel van de musea doet dit reeds via het al langer bestaande 'Educatief Overleg'.

Brug

Educatie dient een brug te slaan tussen wat in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd en ontwikkelingen in de samenleving nu. Naast kennisopbouw gaat het daarbij om interpretatie. In o.a. musea, op historische plekken en door herdenkingen kan op concrete en indringende wijze tijd, plaats en ervaring met elkaar worden verbonden. Vanuit de spilfunctie educatie wordt het standpunt ingenomen dat, conform de in het onderwijs aan te leren vaardigheden, het niet alleen gaat kennis maar ook om denken, reflecteren en handelen. Juist het zichtbaar maken van de verschillende perspectieven van verschillende mensen en groepen in de Tweede Wereldoorlog helpt jongeren bij het ontwikkelen van kritisch denkvermogen en burgerschapscompetenties. Dit sluit aan bij de ambitie van de instellingen om meer met onderwerpen als vrijheid, democratie en rechtstaat te willen doen. Hierdoor kunnen organisaties laten zien op welke wijze de gebeurtenissen en de verhalen over de Tweede Wereldoorlog in het heden relevant zijn. Niet alleen kennis staat daarbij centraal maar ook het aanleren van kritisch denken en hoe je te gedragen naar jezelf en anderen in een 'vrij' land. In programma's voor volwassenen spelen dezelfde aspecten een rol.

Betrekken

Uit onderzoek van het Nationaal Comité 4 en 5 mei blijkt dat mensen van niet-westerse afkomst zich op 4 mei sterker met Nederland verbonden voelen dan autochtone Nederlanders. Maar dit is niet terug te zien in de bezoekerssamenstelling in musea en centra of bij herdenkingen. Bovendien groeit de groep mensen met een niet-Nederlandse afkomst elk jaar. Het is belangrijk om hen - niet alleen via het onderwijs - in de toekomst meer bij het onderwerp te betrekken. Naast deze groep zijn er andere grote groepen die nog beter bereikt kunnen worden, zoals leerlingen uit het voortgezet onderwijs en uit het MBO. In het MBO kan aansluiting gezocht worden bij het vak Loopbaan en Burgerschap en daarbinnen aan te sluiten bij thema's als democratie, rechtstaat en vrijheid.

Uit het onderzoek komt ook naar voren dat kinderen van ouders die naar herdenkingen en musea gaan en met hun kinderen over de Tweede Wereldoorlog praten, herdenken en herinneren belangrijker vinden dan kinderen waarvan ouders dit niet doen. Het is daarom belangrijk dat iedereen die een rol speelt bij de opvoeding van kinderen, dus ouders, familie, vrienden, sportbegeleiders, gezondheidswerkers, religieuze leiders en onderwijspersoneel, wordt voorgelicht over- en betrokken bij -herdenken, vieren en herinneren. Hiertoe kunnen organisaties speciale educatieve en voorlichtende producten maken.

Leerstijl en leerlijn

Nieuwe leerstijlen ontwikkelen zich razend snel. De wijze van leren bij jongeren verandert. Dit heeft gevolgen voor formele en informele leersituaties. De uitdaging is om hier een adequaat antwoord op te formuleren met aansprekende educatieve programma's aan de hand van gezamenlijke te ontwikkelen methoden. Het begrip interactief is al lang veel meer dan dat het publiek op een knop kan drukken in een tentoonstelling. Leren gebeurt steeds meer op spelende of 'gamende' wijze. Leertheorieën zoals ervarend leren vinden steeds meer ingang in Nederlandse musea. Het is een uitdaging om verschillende leerstijlen te adopteren ten aanzien van een zo serieus onderwerp. Voor het onderwijs (basisschool en onderbouw voortgezet onderwijs) heeft de SLO beoogde leerdoelen geformuleerd voor de 21ste eeuw. Kinderen moeten leren vaardig te worden in creativiteit, in kritisch denken, in het oplossen van problemen, in communiceren, in digitale geletterdheid, in sociaal culturele vaardigheden en in zelfregulering.

Educatieve programma's met betrekking tot WOII dienen in overleg met het onderwijsveld hierop aan te sluiten en/of deze vaardigheden te helpen versterken.

Door mensen op verschillende momenten in hun leven te betrekken bij de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, verhalen te vertellen vanuit verschillende perspectieven en gericht jongeren op diverse momenten in hun schoolloopbaan en verschillende settings (sportclub, buurtvereniging etc.) te benaderen, ontstaat er een doorlopende leerlijn. Door de herhaling en aanvulling of verdieping van de onderwerpen beklijft de kennis over het onderwerp en wordt de bewustwording van het belang van het onderwerp vergroot.

Ambitie

Om in de toekomst de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in de samenleving actueel en relevant te laten zijn, moet educatie erop gericht zijn een multi-perspectief beeld van de Tweede Wereldoorlog over te brengen waarbij de focus ligt op wat deze oorlog met mensen heeft gedaan. De verschillende perspectieven (van bijvoorbeeld slachtoffers, daders, omstanders, of soldaten, burgers en verzetsmensen) zijn gekoppeld aan gebeurtenissen waarvan men kennis moet hebben wil het desbetreffende perspectief begrepen kunnen worden, zoals de inval, de bezetting, de Shoah, het verzet, collaboratie, Indië (overzeese gebiedsdelen) en de bevrijding. Het is belangrijk dat er overzicht en afstemming is over wie welke gebeurtenissen en welke perspectieven onder de aandacht brengt. Ook dient dit goed en zichtbaar te zijn voor het publiek. Hierdoor wordt ook duidelijk welke onderwerpen, gebeurtenissen en perspectieven in het totaal ontbreken of meer aandacht behoeven. De sector brede educatie moet er op gericht zijn deze lacunes in te vullen en prioriteiten af te spreken.

Door zichtbaar en invoelbaar te maken wat mensen heeft bewogen, welke waarden men belangrijk vond en welke keuzen men heeft gemaakt onder druk van oorlog en bezetting, kunnen huidige generaties, ongeacht hun afkomst, zich tot de mensen en gebeurtenissen uit het verleden verhouden. Dit helpt toekomstige generaties om de wereld beter te begrijpen en helpt hen een positief handelsperspectief in te nemen. Kennis nemen van verhalen, het verwerven van democratische vaardigheden, het deelnemen aan herdenkingen en het participeren in educatieve projecten rondom historische plekken is hiervoor onontbeerlijk.

Doorlopende leerlijn

Om mensen bij de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog te betrekken is het belangrijk om hen op verschillende momenten in hun leven op diverse manieren (vanuit en met verschillende perspectieven) te benaderen met kwalitatief goede programma's:

Elke jongere (scholier) bezoekt minstens eenmaal een WOII museum.

Elke jongere bezoekt tijdens zijn (middelbare) schooltijd een historische WOII gerelateerde plek.

Elke (jong) volwassene woont minimaal eenmaal een herdenking bij. Hij/zij wordt bijvoorbeeld uitgenodigd in het jaar dat hij/zij 18 wordt en mag deelnemen aan de democratie.

Elke ouder gaat minimaal eenmaal met zijn/haar kind(eren) naar een WOII-museum, een historische WOII plek, of een herdenking.

Elke grootouder gaat met zijn/haar kleinkind(eren) naar een WOII-museum, een historische WOII plek, of een herdenking.

Elke leerkracht in opleiding en docent geschiedenis/mens-en-maatschappijvakken bezoekt minstens één keer een WOII-museum of herinneringscentrum en volgt daar een educatief programma.

Professionaliteit

Om de professionaliteit van de sector te versterken is het volgende nodig:

Een toegankelijk nationaal overzicht van waar (en wanneer) welke onderwerpen, gebeurtenissen en perspectieven aan bod komen, gevolg door een plan voor het prioriteren van onderwerpkeuze, gebeurtenissen en perspectieven (versterken, verspreiden, toegankelijk maken), lacunes in te vullen, en gebruikers/publiek hierover te informeren.

Het versterken van educatie: door onderlinge samenwerking, door het inzetten van multi-perspectiviteit, door afstemming teneinde overlapping te voorkomen en door het uitzetten van een doorlopende leerlijn op school. Dit betekent o.a. prominenter in het voortgezet onderwijs aanwezig te zijn naast het primair onderwijs.

Vernieuwing van educatieve programma's met onderscheid tussen cognitieve en gedragsmatige (houdingsbepalende) competenties en gepaste vertaling naar het heden. Toegankelijkheid van getuigenverslagen verbeteren.

Het versterken van voorlichting voor een breed publiek door meer in te spelen op nieuwe manieren van informatieverwerking.

Mensen zonder historische wortels in Nederland meer bij de Tweede Wereldoorlog in Nederland en als mondiaal conflict te betrekken.

Gezamenlijk met behulp van experts ontwikkelen van een kwaliteitsbeoordelingssystematiek.

Gezamenlijke deskundigheidsbevordering (inclusief doorstroming van kennis van onderzoeksinstituten naar educatie).

Gezamenlijke digitale educatieve productontwikkeling.

Gezamenlijke publiciteit en marketing van educatieve producten en initiatieven.

Bewerking van succesvolle educatieve instellingsproducten zodat ze ook voor anderen nationaal beschikbaar komen.

Aanpassing van nationale succesvolle educatieve producten zodat ze ook regionaal inzetbaar zijn.

Opzetten van een digitale portal voor gevalideerd onderwijsaanbod: (educatieve) informatie over WOII is overzichtelijk en gebruiksklaar bij elkaar gezet, inclusief gastsprekers.

Aansluiting op door het platform geïnitieerde projecten met educatieve programma's.

Opzetten van een innovatieagenda.

Instellen van een leerstoel 'Educatie van de Tweede Wereldoorlog'

Zowel het NC als de afzonderlijke musea en herinneringscentra beschikken in meer of mindere mate over professionele educatiemedewerkers. Deze medewerkers werken samen in het zogeheten Educatief Overleg. In dit sector brede overleg participeren ook organisaties als de Anne Frankstichting het Veteraneninstituut, Vredeseducatie en kleine oorlogsmusea. Het NC en de SMH zullen zoveel mogelijk dit gremium gebruiken om de educatieve doelen te bereiken. Het gremium heeft aangegeven dat hiervoor extra formatie en middelen nodig zijn. Bijvoorbeeld in de vorm van een consulent educatie.

Spilorganisatie: NC en SMH-40-45

Deelnemers domein

Anne Frankstichting, NIOD, universiteiten (bijvoorbeeld Erasmus Rotterdam, Radboud Nijmegen en Universiteit Utrecht), Onderwijskoepels, educatieve producenten, OGS, Pabo's, Reinwardt Academie, NVG, Prodemos ed.

D. Het domein Herdenken, eren en vieren

Herdenken en vieren dienen verschillende doelen binnen de Nederlandse samenleving. Ten eerste zijn het momenten waarop direct betrokkenen en ooggetuigen stil staan bij hun eigen oorlogsverleden en dat van hun familie. Ze herdenken hun doden en vieren hun bevrijding. Daarnaast hebben 4 en 5 mei een maatschappelijke functie. Het zijn unieke nationale momenten (Nationaal Vrijheidsonderzoek 2015) binnen een land dat weinig nationale momenten heeft; samen stilstaan en vieren verbreedert. Die actuele behoefte is ook zichtbaar en voelbaar bij een nationale ramp (zoals MH17) en de aantasting van Westerse manier van leven (aanslagen in Parijs). En tenslotte spelen 4 en 5 mei ook belangrijke rol bij het aandacht geven aan gedeelde waarden en vrijheden; we kunnen leren van het verleden voor de wereld van nu. Het zijn daardoor momenten van nationale bezinning en ook momenten waarop overdracht van waarden plaatsvindt.

Draagvlak

Uit het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2015 blijkt dat 79% van de Nederlanders het belangrijk vindt om op 4 mei oorlogsslachtoffers te herdenken. Het vieren van de vrijheid wordt door 74% van de Nederlanders ondersteund. Uit dit onderzoek blijkt ook dat 4 en 5 mei zich in de hoofden van Nederlanders ontwikkelen tot dagen waarop men stilstaat bij oorlog en vrijheid in het algemeen. Vier op de tien Nederlanders herdenkt op 4 mei alle oorlogsslachtoffers uit de hele wereld van alle oorlogen en zeven op de tien viert op 5 mei dat we nu in vrijheid leven.

Traditie

Deze traditie van herdenken en vieren in Nederland is in vrijwel iedere gemeente lokaal en spontaan ontstaan. Uit het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2013 blijkt dat in 96 procent van de gemeenten jaarlijks een herdenking wordt georganiseerd op 4 mei, alsook op militaire locaties en op de erevelden van de OGS. In meer dan de helft van de gemeenten wordt jaarlijks de bevrijding gevierd. Niet in de laatste plaats op de veertien Bevrijdingsfestivals.

Door het jaar heen vinden tevens diverse herdenkingen plaats die zijn verbonden met specifieke gebeurtenissen en slachtoffergroepen; zoals de Holocaust-herdenking, de Indië-herdenking, Kristallnacht herdenking, de Februaristaking herdenking, de herdenking van de slachtoffers van Japanse vrouwenkampen, de Jom Hasjoa-Herdenking, de Kinderherdenking in de Hollandsche Schouwburg en de herdenking van de razzia van Putten.

Niet alleen in Nederland wordt binnen een Nederlandse context herdacht. Op de locaties van voormalige kampen in Europa en op de erevelden van de OGS in onder andere Zuidoost-Azië, wordt in nationaal verband herdacht. De meeste Nederlandse oorlogsgraven bevinden zich immers buiten Nederland. Daarnaast wordt er op veel ambassades in diverse landen aandacht besteed aan de Nationale herdenking.

Organisatoren van herdenkingen en vieringen

De organisatoren van deze herdenkingen zijn divers: honderden kleine, lokale comités, organisaties van de eerste generatie van oorlogsgetroffenen en gemeenten tot (semi-) professionele organisaties zoals de vier herinneringscentra, De Hollandsche Schouwburg, het Nederlands Auschwitz Comité, Stichting Herdenking 15 augustus 1945 en het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

De 4 mei herdenkingen en de herdenkingen die gekoppeld zijn aan historische gebeurtenissen worden meestal georganiseerd door een lokaal comité of door een gemeente. De slagkracht van ieder van de partijen varieert, zowel inhoudelijk als financieel. Overdracht binnen de organisaties naar een volgende generatie is een punt van aandacht.

Herdenkingen verbonden met groepen oorlogsgetroffenen worden of werden georganiseerd door eigen organisaties van oorlogsgetroffenen en/of hun nabestaanden of door herinneringscentra. Anno 2015 bestaan nog ruim zestig eigen organisaties van oorlogsgetroffenen. Voor sommige van deze organisaties geldt dat de organisatie van de herdenking wordt overgenomen door tweede en derde generatie betrokkenen.

De organisatoren van vieringen zijn kleiner in aantal dan de organisatoren van herdenkingen. In vele gemeenten worden activiteiten rondom herdenken en vieren door één comité georganiseerd. De belangrijke organisatoren van vieringen op 5 mei zijn de veertien Bevrijdingsfestivals die sinds vijftwintig jaar intensief samenwerken en wiens festivals jaarlijks worden bezocht door zo'n één miljoen bezoekers. Andere bekende tradities verbonden aan 5 mei zijn het Veteranendefilé in Wageningen en de herdenking van de bevrijding die jaarlijks worden georganiseerd door het Nationaal Comité Herdenking Capitulaties 1945/Wageningen⁴⁵.

Naast de organisaties die op 5 mei een viering organiseren, zijn er in Nederland ook organisaties die zich op andere data bezig houden met thema's als vrijheid, democratie en bevrijding. Denk daarbij aan de herdenkingen van de bevrijding op diverse plaatsen in Nederland in september zoals de Airborne herdenkingen in Oosterbeek, Liberation Route Europe, Veteranendag, de activiteiten van Prodemos (zoals de Nacht van de Dictatuur) en de educatieve activiteiten van Stichting Vredeseducatie in Fort de Bilt in Utrecht.

Locaties

Herdenkingen vinden vaak, maar lang niet altijd, plaats bij oorlogsmonumenten, op erevelden of bij oorlogsgraven. De OGS beheert 50.000 Nederlandse oorlogsgraven en in Nederland zijn meer dan 3.500 oorlogsmonumenten opgericht die herinneren aan de Tweede Wereldoorlog en oorlogen daarna. Het Nationaal Comité en de OGS ontsluiten de collecties graven en monumenten online, ten behoeve van het publiek.

Ontwikkelingen in herdenken en vieren

De traditie van herdenken en vieren is continue in ontwikkeling. Waar vlak na de oorlog voornamelijk oog was voor verzet en de militaire kant van de oorlog hebben verschillende slachtoffergroepen zich nadien geëmancipeerd. Sinds de jaren zestig is er meer aandacht voor de Holocaust en ontstaat meer belangstelling voor de oorlog in Indië. Naast deze inhoudelijke ontwikkeling van herdenken en vieren heeft ook de vorm zich door de tijd heen ontwikkeld van abstract en monumentaal naar persoonlijk en lokaal.

Er ontstaan nieuwe tradities zoals Theater na de Dam, waarbij nu in 11 steden in theaters programma's worden aangeboden. Uit onderzoek van het Nationaal Comité blijkt dat er behoefte is aan meer verdiepende activiteiten op 4 mei. Het openstellen van oorlogsmusea wordt vaak genoemd.

Het gezicht geven aan de oorlogsslachtoffers wordt steeds belangrijker. Namen en verhalen van mensen zijn belangrijk. Namen worden gelezen, verschijnen op monumenten en moeten vindbaar en zichtbaar zijn. De verhalen bij de namen geven de geschiedenis diepte. Wat is er met hen gebeurd? Waarom is het gebeurd? En hoe dichtert de namen en verhalen bij de eigen leefgemeenschap komen, hoe beter. Een herdenking is steeds meer een moment geworden om samen vorm te geven.

Alle kennis over de onderwerpen herdenken, eren en vieren wordt ondergebracht bij een kennis- en expertisecentrum dat advies geeft bij gebeurtenissen die een nationale impact hebben en waar een gezamenlijke herdenking gepast is. Dit centrum, gefaciliteerd door het Nationaal Comité, beschikt over kennis, expertise en ervaring over hoe dat vorm en inhoud te geven.

Het feit dat vier op de tien Nederlanders op 4 mei aan oorlog in het algemeen denkt, toont aan dat de oorlog langzamerhand verandert van herinnering in geschiedenis. Het steeds kleiner worden van de eerste generatie bespoedigt deze ontwikkeling. Dit wegvallen van de eerste generatie heeft gevolgen voor herdenken en vieren in Nederland, zowel inhoudelijk als praktisch. Daarom is het juist nu belangrijk om die verhalen op te tekenen en te benoemen wat de inwoners van het koninkrijk tijdens de oorlog hebben doorgemaakt, wat onze (voor)ouders hebben meegemaakt en wat de betekenis hiervan is voor onze collectieve identiteit. Daarbij is het belangrijk om ook oog te hebben voor de minder mooie bladzijden van onze eigen geschiedenis.

Afstand in tijd betekent niet automatisch afnemende interesse. De interesse voor de Tweede Wereldoorlog is nog altijd onverminderd groot. Wel veranderen de ontwerpen waarin men geïnteresseerd is: deze zijn meer lokaal georiënteerd, meer persoonlijk van aard en meer gericht op 'beleving'. Parallel daaraan kan worden geconstateerd dat het internet zorgt dat informatie en kennis op een nieuwe manier worden vergaard: interactief, bottom-up en vraaggestuurd.

Sinds de Tweede Wereldoorlog is er geen dag zonder oorlog geweest en is ons land betrokken geweest bij diverse conflicten. Deze meer actuele oorlogen en situaties, zoals de vluchtelingen crisis, verbindt het publiek met de Tweede Wereldoorlog. De betekenis van vrijheid en de rechtsstaat, ofwel, de waarde van vrijheid, is daarmee niet alleen op 5 mei relevant, maar door het jaar heen.

Ambitie

Het is belangrijk voor de sector om gezamenlijk in te spelen op de maatschappelijke ontwikkelingen zoals hier benoemd. Herdenken en vieren moeten toekomstbestendig gemaakt worden, waarbij de gezamenlijke zichtbaarheid moet worden vergroot en de betrokkenheid van verschillende (naoorlogse) generaties gewaarborgd. Ook is het belangrijk dat nieuwe trends in herdenken en vieren worden gesignaleerd en onderzocht en worden vertaald naar partijen die actief zijn op het gebied van herdenken en vieren. Het meerjarig onderzoeksprogramma "Rituelen en betekenis in verandering, herdenken en vieren rond de Tweede Wereldoorlog" dat momenteel wordt opgezet in samenwerking met de Universiteit van Tilburg en ARQ, in afstemming met de spilorganisatie wetenschap, zal antwoorden op deze vragen moeten geven.

Daarbij is het belangrijk dat de oorlog in al zijn facetten – de verschillende gebeurtenissen en slachtoffergroepen – terugkomen in herdenkingen en vieringen. De zwarte bladzijden uit onze eigen oorlogsgeschiedenis verdienen daarbij meer dan voorheen aandacht. Daarbij moet onder andere gedacht worden aan de Nederlandse hulp bij deportatie van Joden, de misdaden begaan tijdens de dekolonisatiestrijd in Nederlands-Indië en de kille ontvangst van Joden die terugkwamen uit kampen en mensen uit Indië die huis en haard moesten verlaten. Herdenken en vieren gaan over verwerken, verantwoordelijkheid nemen en erkenning geven.

De nationale herdenking staat niet geïsoleerd, is niet alleen een moment of ritueel, maar een logisch hoogtepunt in een voortdurende cyclus van momenten waarop stilgestaan wordt bij de waarden van de rechtsstaat. En ook voor vieren van vrijheid en bevrijding op 5 mei geldt hetzelfde principe.

Spilorganisatie: Nationaal Comité 4 en 5 mei

Belangrijkste deelnemers domein:

OGS, Veteranen Instituut, SMH, Herinneringscentra, Bevrijdingsfestivals, Nederlands Auschwitz Comité, COVVS, Stichting Herdenking 15 augustus 1945, SSV, VP, incidenteel breder (ProDemos, Balie)

2B. Meer publieksbereik, kwaliteit en efficiëntie door domeinoverstijgende samenwerking

Op basis van de ambities en plannen per domein is een aantal onderwerpen vastgesteld dat de domeinen overstijgt. Het ligt voor de hand om deze onderwerpen niet per domein te organiseren, maar domeinoverstijgend. Dat betekent dat ook input nodig is van alle domeinen. De agenda en prioritering binnen de onderwerpen zal door de domeinen gezamenlijk moeten worden bepaald.

Het gaat het hier over onderwerpen die over de bestaande werkwijze heen worden gelegd, met als doel de huidige infrastructuur te versterken. De onderwerpen zijn met elkaar verbonden, maar verschillen qua inhoud en vorm. Gemeenschappelijk is dat het investeringen vergt, die het best gezamenlijk kunnen worden gedaan. Het overlegplatform kan daarbij richting aangeven.

Voor alle domeinoverstijgende activiteiten is de basis dat we meer publiek willen bereiken. Essentiële stappen hierin zijn het ontwikkelen van een duidelijke boodschap (narrative) richting het publiek en het op basis van gedegen doelgroepenonderzoek – met name voor minder goed bereikte groepen - ontwikkelen van innovatieve producten.

Daarnaast het zichtbaarder en beter vindbaar maken van wat er al is, zowel fysiek als digitaal. Van daaruit het totale WOII landschap in Nederland profileren en presenteren door marketing (online en offline) campagnes en vernieuwende thematische programmering waar partijen uit het hele land op aan kunnen haken. Deze onderwerpen en de bijbehorende ambities en uitvoeringsagenda's staan in de volgende hoofdstukken nader toegelicht.

Dit impliceert deskundigheidbevordering in (met name) de museale sector op het gebied van educatie, overdrachts-, presentatie en interpretatieconcepten en bijvoorbeeld Dit zou kunnen door bepaalde generieke expertise, bijv. een museumconsulent, marketing en communicatie, centraal te organiseren bij SMH.

Een ander aansluitend punt in het kader van publiekbereik is het bij elkaar brengen van informatie voor het grote publiek: wat is waar te doen, waar zijn interessante bijeenkomsten, waar zijn herdenkingen, waar zijn tentoonstellingen, waar kan het publiek wandelen of fietsen of iets leren? Dit kan ook apart worden georganiseerd.

Op dit moment zijn als overkoepelende thema's benoemd:

1. Het realiseren van een collectief verhaal (narrative)
2. Doelgroeponderzoek
3. Marketing
4. Thematische programmering

A. Het collectieve verhaal, the narrative

In het bepalen van welke thema's, welke innovatieve projecten en welke doelgroepen is het van belang uit te gaan van een gezamenlijk beeld. Bij elke keuze moet de vraag gesteld worden: welk verhaal willen we vertellen en aan wie? Welk verhaal we willen vertellen is een complexe vraag. Leggen we verbanden met het heden? Hoe dan? Pakken we de internationale context? Hoe sluit dat aan bij de lokale verhalen en familieaanpak? Het gaat nog een abstractieniveau hoger: gaan we uit van de oorlog toen of oorlogen nu? Goede historische (basis) kennis is nodig om de wereld om je heen te begrijpen.

De conceptuele vragen zullen en kunnen nooit leiden tot een eenduidig verhaal. Immers 'multi-perspectiviteit' is het uitgangspunt voor presentatie en interpretatie (zie ook collectieve ambitie). Maar de rode draad moet duidelijk zijn.

Dat is ook van groot belang wanneer we kijken naar de ambitie van een vitale infrastructuur van elkaar versterkende en aanvullende musea en herinneringscentra. Te komen tot een hoogwaardig kwalitatief aanbod dat recht doet aan de 'versterking van de herinnering' en de kennis en informatiebehoefte van de verschillende doelgroepen en het bereiken van een zo breed mogelijk publiek. Wat is dan elkaar versterkend en aanvullend? Waar zitten de hiaten? Het speelt ook bij de keuzes van de thema's. Dat kan op het onderwerp van thema's uit de oorlog, bijvoorbeeld verzet of collaboratie, maar er kan ook gekozen worden voor andere thema's. Denk aan discriminatie, mensenrechten, radicalisering.

Ook vanuit het idee om een zo breed mogelijk publiek te bereiken zijn een conceptueel kader en narrative essentieel. Pas vanuit het totale beeld kunnen er onderscheidende verhalen worden gecreëerd, bijvoorbeeld per provincie.

Het formuleren van een dergelijk verhaal vergt tijd. Alle betrokken domeinen en domeinoverstijgende trekkers zullen er aan deel moeten nemen. Dit conceptuele kader zal tevens de basis vormen voor het eerder genoemde '*interpretation framework*'. Vanuit deze inhoudelijke basis kunnen gezamenlijke activiteiten worden ontwikkeld. Daarnaast kan er gewerkt worden aan een heldere publieksboodschap en bijvoorbeeld slogans voor marketing campagnes.

Ambitie

Het ontwikkelen van een verhalen vanuit een leidende narrative als paraplu, waarin de conceptuele vragen beantwoord worden en van waaruit de keuzes voor de uitvoering en interpretatie (bijvoorbeeld themabepaling, rol naar het collectief van een individuele instelling) kunnen worden gemaakt.

Trekker:

Platform (secretaris)

Andere deelnemers/betrokken partijen:

Spilorganisaties, trekker collectieve marketing.

B. Doelgroeponderzoek

De hele sector heeft als ambitie het publieksbereik te vergroten en onderzoeken hier de mogelijkheden voor.

Het Nationaal Comité doet niet alleen onderzoek naar de houding van het Nederlandse volk ten opzichte van herdenken en vieren, maar ook naar de kennis die mensen hebben over WOII, specifieke kennis van docenten in het basisonderwijs en pabostudenten, naar onderwerpen die men interessant vindt aangaande WOII, welke musea en instellingen men kent, hoe de verschillende generaties de geschiedenis kunnen doorgeven, etcetera.

Musea doen onderzoek naar het bereik en de positionering van hun museum. In breder verband wordt onderzoek gedaan naar erfgoedbeleving (SCP) en erfgoedtoerisme. Er wordt dus van alles onderzocht, maar het zijn in feite allemaal deelaspecten. En de uitkomsten van die onderzoeken zijn niet voor iedereen vindbaar. Er is veel informatie beschikbaar en het gebruik daarvan zou gestimuleerd moeten worden. Dat kan door het beter te ontsluiten en er meer aandacht aan te besteden in speciale bijeenkomsten. Ontbrekende informatie zou vanuit de sector kunnen worden gesignaleerd en vervolgens kunnen worden uitgezet bij of lopend onderzoek, of additioneel kortlopend onderzoek.

Omdat de informatie versnipperd is, of helemaal niet beschikbaar, is er geen volledige informatie beschikbaar (voor media, voor beleid) over het publieksbereik en publieksinformatie. Dat is wel gewenst in de huidige discussie over belangstelling voor de oorlog. De media-aandacht is enorm (zie 70 jaar herdenken), de publieke belangstelling nog nooit zo groot geweest, en toch wordt gesteld dat het publieksbereik omhoog moet. Waarom? Welke groepen dan en hoe? Feitelijke onderbouwing is gewenst.

Doelgroeponderzoek gaat een stap verder dan publieksonderzoek. Het probeert vanuit een totaalbeeld zicht te krijgen op de vraag wie welke interesse heeft voor WOII.

Doelgroeponderzoek richt zich vooral op de mensen die geen interesse in WOII tonen. De samenleving is gedifferentieerd, wat gevolgen heeft voor de wijze waarop de boodschap van de herinnering aan WOII moet worden gebracht. De generatie 50+ heeft andere kennis en verwachtingen dan de generatie 18-25. De *“lean-backward”* generatie verwacht andere vormen dan de *“lean-forward”* generatie. Maar wat is de kennis en wat zijn de verwachtingen van de verschillende groepen? Wat is de behoefte van professionele groepen, zoals docenten? Waar is *“men”* vooral op gericht en waar zitten hiaten? Om gericht de herinnering aan WOII over te kunnen brengen is doelgroeponderzoek noodzakelijk. Dat betekent een grondig inzicht in bezoek/gebruiksmotieven, bezoek/gebruikcontext, (voor)kennisniveau, verwachtingen, waardering, interesses en mediagebruik etcetera.

Onderdelen van doelgroeponderzoek: Bijeenbrengen en aanvullen overzicht bestaande en lopende onderzoeken (nationaal en internationaal)

- Signaleren van de hiaten in de bestaande kennis inzake het publiek
- Definiëren van doelgroepen die de diversiteit weerspiegelen
- Achterhalen van de omvang en aard van de belangstelling
- Vaststellen van het niveau van de aanwezige kennis over WOII
- Identificeren van (actuele ontwikkelingen in) relevante thema's en vragen binnen de WOII-belangstelling
- Identificeren van gangbare en nieuwe benaderingen, activiteiten, media (denk aan opkomst experience, virtuele presentaties, etc)
- Monitoren van ontwikkelingen in berichtgeving waarin WOII- belangstelling zich manifesteert (gerichte updates van WOII-gerelateerd aanbod in reguliere nieuwsmedia en

sociale media) en van het actuele gebruik van kennisbronnen als Wikipedia en specifieke WO2-websites

- Opstellen vragenlijsten (standaardvariant en specifieke varianten)
- Uitzetten onderzoek bij marktpartijen (bijv. TNS-NIPO, Veldkamp, Motivaction), waar mogelijk in samenwerking met het Sociaal Cultureel Planbureau en universiteiten
- Aanbieden en onderhouden van webpagina's waarop publieksgerelateerde informatie en inzichten overzichtelijk beschikbaar worden gesteld
- Stimuleren van de reflectie op webpagina's
- Regulier overleg met shareholders en overige deskundigen over de interpretaties en implicaties van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksbevindingen en over aansturing nieuwe onderzoeken

Ambitie

Zicht verwerven op de interesse van de bevolking op het thema WOII in relatie tot hedendaagse actualiteit op zowel vorm als inhoud. Zicht krijgen op de verschillende doelgroepen die onderscheiden kunnen worden en hun interesse. De opgedane kennis toepasbaar maken voor partijen in het herinneringsveld.

Aangewezen trekker:

NIOD/EUR in samenwerking met de overige spilorganisaties en aangevuld met SCP.

C. Collectieve marketing

Marketing en de geschiedenis van en herinnering aan WOII vormen geen vanzelfsprekende combinatie. Termen als oorlogstoerisme of *battlefield* toerisme zijn niet onomstreden en krijgen vanuit sommige hoeken kritiek de geschiedenis te (ver)commercialiseren.

Toch is de combinatie niet zo vreemd als op het eerste gezicht wel lijkt. Indien goed uitgevoerd is marketing een zeer waardevol en veelzijdig in te zetten middel om een groot en divers publiek te bereiken en aan te spreken. Marketing betekent het op een effectieve en gepaste wijze overbrengen van een boodschap, draagt bij aan het overbrengen van die boodschap, het aanzetten tot een bezoek aan musea/herinneringscentra/oorlogsgraven en is een middel om mensen te raken.

De Stichting Liberation Route Europe (SLRE) heeft de afgelopen jaren veel ervaring opgedaan met de combinatie van geschiedenis en marketing/toerisme. Vanuit deze ervaring heeft SLRE een aantal richtlijnen gedefinieerd:

- Hoogwaardige content is de basis voor alle uitingen. Het is van belang altijd historische controles te doen op de content die gebruikt wordt in campagnes: van slogans tot beeldmateriaal.
- Marketingaanpak en -instrumenten moeten gebaseerd zijn op doelgroeponderzoek, een gedegen marketingstrategie en thematische programmering.
- Rekening moet worden gehouden met verschillende historische perspectieven.
- Marketingcampagnes dienen zoveel mogelijk aan te haken op concrete producten, evenementen of noviteiten. In deze nationale samenwerking kunnen innovatieve producten uit andere domeinen (bijvoorbeeld een app, educatief pakket of expositie) de 'kapstok' zijn voor algemene marketing voor de gehele sector
- Monitoring en coördinatie van productkwaliteit en publieksreacties zijn essentieel.
- Gebruik zoveel mogelijk 'inclusieve' en niet-normatieve termen zoals "*tourisme du memoire*", *remembrance tourism*, herdenkingstoerisme in plaats van *battlefield*, *oorlogstoerisme* of *bevrijdingstoerisme*.

De hiervoor genoemde domeinen zijn verantwoordelijk voor de marketing van hun 'eigen' ontwikkelde producten. Aansluitend hierop komt er een collectieve marketing om de sector als geheel onder de aandacht te brengen van nationale en internationale doelgroepen. Een collectieve marketing levert voor zowel individuele partijen als voor het geheel (schaal) voordelen op.

Hierbij valt te denken aan de volgende voordelen:

- Efficiency: door individuele partijen en 'producten' aan elkaar te rijgen, ontstaat er een sterker geheel. Het vergroot de zichtbaarheid en slagkracht van de samenwerkende partijen. Daarnaast kan met een bundeling van krachten, kennis, financiële middelen en expertise een groter bereik en meer kwaliteit worden gegenereerd.
- De collectieve marketingaanpak versterkt de eigen (individuele) marketing. Een collectieve aanpak dient dan ook als aanvullend op de reguliere marketing activiteiten van de deelnemende organisaties te worden gezien, niet vervangend!
- Een centraal thema of centrale campagne is uitermate geschikt om regio's of regionale instellingen met behoud van eigen identiteit te promoten of uit te lichten binnen het grote geheel.
- Collectieve marketing sluit aan bij de trend dat de WOII-sector en herdenkingstoerisme in toenemende mate worden beschouwd als (economische) sector. Zie bijvoorbeeld de activiteiten van de provincies Gelderland en Noord-Brabant en de Liberation Route

Europe. Zie ook de ontwikkelingen in Frankrijk waar gesproken wordt over
destinatiemarketing. Destinatiemarketing is het grensoverschrijdend verbinden en
vermarkten van plekken en organisaties rond een centraal thema.

Ambitie

Het ontwikkelen en toepassen van een collectief marketingbeleid dat de sector als geheel onder
de aandacht brengt van verschillende nationale en internationale doelgroepen, waarbij het
publiek ziet welke organisaties waar in het totaalplaatje passen. Dit beleid wordt zowel voor
thematische programma's als voor de permanente presentatie toegepast. Doel is het
publieksbereik te verhogen.

Aangewezen trekker:

SLRE in samenwerking met de spilorganisaties.

D. Thematisch werken en programmeren

Een goede manier om de domeinen met elkaar te verbinden en de organisaties die aan de publiekscant zitten te verbinden, is het werken met een thema's. Ervaring is opgedaan met de tentoonstelling 'De Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen', waar veel organisaties aan mee hebben gewerkt en een gezamenlijke marketingcampagne is uitgevoerd. De belangstelling van het publiek en de media was groot. Daarnaast vestigde het project bij stakeholders aandacht op de samenwerkingsbereidheid en -mogelijkheden binnen de sector.

Thematisch werken kan echter een stap verder gaan. Het kan gaan om een eenmalig project als 100 voorwerpen, het kan ook gaan om een langjarig programma, waaronder een heel aantal projecten vallen die uitgevoerd worden door verschillende partijen in verschillende domeinen.

Ook hier gaat het weer om de vraag: welke doelgroep wil je bereiken en hoe geef je de producten aandacht bij die doelgroepen?

Bij een project gaat het om een eenmalig samenwerkingsverband. Iedereen levert vanuit de expertise een bijdrage, het resultaat wordt getoond. Bij 100 voorwerpen was dat medesuccesvol door te kiezen voor een locatie die niet aan de sector verbonden is.

Bij een programma kan er een thema verder worden uitgewerkt vanuit de inhoud, zodat nieuwe inzichten en vraagstellingen kunnen worden meegenomen. Onder het thema hangen dan projecten, van musea in de vorm van tentoonstellingen, op educatief/informerend niveau, op terrein van herdenken. Organisaties kunnen met hun eigen initiatief mee doen binnen het themaprogramma. Zo ontstaat een coherent geheel dat meerjarig loopt en verschillende onderdelen kent. Organisaties die meedoen en een activiteit op hun eigen locatie hebben, profiteren van de collectieve marketing. Het totale themaprogramma wordt in het geheel (dus met alle onderliggende projecten) aangevraagd voor financiering bij de fondsen/beleidsbepalers en wordt ook als geheel gecommuniceerd naar het publiek.

Omdat de ontwikkeling van dit soort programma's tijd vergt, is het gewenst een agenda te vormen van thema's die de komende twee tot acht jaar zullen worden uitgevoerd. Op deze wijze kunnen organisaties die zich met kennis bezighouden, anticiperen op toekomstige thema's in hun eigen programmering.

Ambitie:

Via thematische programmering het publieksbereik voor de individuele instellingen vergroten en de aandacht van het publiek op een thema te vestigen.

Aangewezen trekker:

Projectleider die per onderwerp aangesteld wordt, in samenwerking met de spilorganisaties en alle trekkers van domeinoverstijgende activiteiten (minstens "weten van").

3. Organisatie

3.1. Wat is de ambitie: infrastructuur nu en straks?

Onder de infrastructuur van de oorlog verstaan we hier alle partijen in geïnstitutionaliseerd verband die op de een of andere manier bezig zijn met de herinnering van de oorlog. Onder herinnering van de oorlog verstaan we alle activiteiten die maken dat individuen en een maatschappij zich kan verhouden tot de gebeurtenissen toen, en er nu betekenis aan kan geven. Dus: bronnen beschikbaar stellen, museale activiteiten, educatie en informatie, herdenken, eren en vieren. Dat alles samen vormt het pallet herinnering.

De herinneringsinfrastructuur betreft dus alle partijen die dit mogelijk maken. Dat is een breder begrip dan “de sector”. Onder de sector verstaan we die partijen die zich primair richten op een van de kerntaken binnen herinnering. Onder de infrastructuur wordt ook inbegrepen alle partijen die verder betrokken zijn, denk aan lokale en regionale overheden, lokale en regionale vrijwilligersorganisaties, archieven, theatermakers, fondsen en financiers etcetera. Zij zijn allemaal onderdeel van de herinneringsinfrastructuur en zoeken ook naar betekenisgeving van WO2. Waarom vinden we dit belangrijk. Daarnaast zijn er aanpalende en aanverwante organisaties die belangrijk zijn om de vertaling naar de toekomst te maken (Warchild, Humanity House, Prodemos, Amnesty, Rode Kruis).

Infrastructuur nu

In de afgelopen 70 jaar zijn er veel organisaties opgericht die zich bezighouden met de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Deze organisaties zijn vaak voortgekomen uit lotgenotenorganisaties of andere particuliere initiatieven, en belichten vanuit hun oprichtingsmissie vaak een specifiek aspect van de oorlog. Vanaf de jaren '80 ontving een aantal instellingen subsidie van de overheid (rijk of regionaal).

We zien het laatste decennium dat organisaties breder kijken en zich breder presenteren dan alleen de oorspronkelijke opdracht. Zo zijn er gespecialiseerde instituties ontstaan die elk een aspect van de herinnering vormgeven, of, in veel gevallen, een poging doen alle aspecten van de herinnering vorm te geven.

Met aspecten van herinnering wordt hier bedoeld: alle activiteiten die bedoeld zijn de periode waarover de herinnering gaat niet verloren te laten gaan. Dus: tentoonstellingen, collectievorming, onderzoek, uitgave boeken, herdenkingen, educatie, informatie etcetera.

De sector kenmerkt zich dus door een grote diversiteit van instellingen. Het merendeel probeert alle aspecten van herinnering te presenteren, andere organisaties richten zich juist exclusief op één aspect van herinnering. De primaire opdracht van instellingen is verschillend, wat automatisch leidt tot een functioneel onderscheid. Voor sommige activiteiten kan men prima zelfstandig uit de voeten; op veel vlakken kan samenwerking met anderen meerwaarde geven.

De zo historisch gegroeide infrastructuur kenmerkt zich door een aantal aspecten, zoals ook in maart 2015 al benoemd:

Er zijn veel kleine partijen, die soms ook streven ‘alles’ te doen.

Er is versplintering, die overigens samenhangt met de autonomie en decentrale financiering van de betrokken spelers.

Door de vele partijen en versplintering is het moeilijk om in te spelen op innovatie; dat kost veel geld en expertise, die in kleine organisaties soms beperkt aanwezig is (vaak is er wel kennis op het terrein van lokale historie, community building etc.).

Het is soms moeilijk aan te geven waar het echt onderscheidende karakter tussen de instellingen ligt.

De infrastructuur heeft van oorsprong een ‘exclusief’ karakter die samenhangt met de manier waarop ze gevormd is en de bijzondere betekenis die zij heeft. De basis daarbij was de morele boodschap die veelal top down, en minder gericht op interactie en

interpretatie werd gepresenteerd. Dit houdt in dat de infrastructuur zich onderscheidt van andere organisaties die zich bezig houden met het verleden of met educatie/informatie. De infrastructuur is daarin niet geïntegreerd. Nieuwe aanbieders en nieuwe vormen worden ook moeilijk geadopteerd in de infrastructuur.

Ook onderlinge samenwerking is moeilijk, omdat ieder zich richt op het eigen verhaal. De kracht van de veelvormigheid wordt daardoor mogelijk een zwakte.

De financiering is - begrijpelijk - divers, vaak regionaal, en veel via projectsubsidies. Dat betekent dat men elkaar beconcurrereert op het terrein. Nieuwe aanbieders zijn daardoor ook bedreigend, ook zij eten uit dezelfde ruif. Desalniettemin wordt met veel passie een enorm aantal producten gemaakt, alhoewel hier geen overzicht van is. Men vraagt bij verschillende fondsen en overheden aan, die van elkaar niet weten wat er al 'op de markt' is, en of het nieuwe initiatief bijdraagt aan de doelstelling.

Hiertegenover staat dat de belangstelling voor het onderwerp onverminderd groot is. Dat is zichtbaar in bezoekersaantallen bij herdenkingen, musea en aandacht vanuit scholen en nieuwe vormen van informatieoverdracht (theater!) De vraag is alleen of dat over 10 jaar nog zo is, en of er genoeg wordt geïnvesteerd in nieuwe middelen en vormen om ook in de toekomst deze positieve signalering te kunnen doen. Ofwel, de vraag naar de effectiviteit en naar toename van publieksbereik is urgent.

In dit model wordt duidelijk hoe elke instelling probeert het publiek te bereiken. Men doet dit door producten te maken en activiteiten aan te bieden. Omdat organisaties beperkt met elkaar in contact staan (de SMH is een eerste stap, maar nog veel musea zijn hier niet bij aangesloten) en er tussen de verschillende domeinen nog weinig contact is, doet iedereen dat op de eigen manier. Hierdoor ontstaan dubbelingen, is de effectiviteit beperkter dan mogelijk en is er te weinig potentie en geld voor innovatieve vernieuwingen (denk aan digitale middelen).

Infrastructuur straks

In dit model wordt voortgeborduurd op de aanbevelingen van het rapport "versterking van de herinnering" (maart 2015). Hierin zijn domeinen benoemd met spilorganisaties. Tevens is geconstateerd dat het beter is om dingen gezamenlijk op te pakken als dat ten goede komt aan de individuele instellingen. Het gaat om de eenheid in verscheidenheid.

Instellingen streven naar een breder publieksbereik, met als doel dat nieuwe generaties zich kunnen verhouden tot de gebeurtenissen van toen. Om een breder publieksbereik te kunnen creëren zal er binnen de domeinen worden samengewerkt aan een gezamenlijke agenda. Nieuwe innovatieve vormen zullen dan gezamenlijk (of door een aantal partijen) worden ontwikkeld en uitgevoerd. Tevens zijn er een aantal onderwerpen benoemd die 'domeinoverstijgend' zijn, de zogenaamde tweede lijn'-activiteiten. Feitelijk hebben alle domeinen behoefte aan de activiteiten die daarin worden ontplooid.

De lijnen lopen hier helderder. Een aantal zaken gaat via het platform, een aantal andere zaken lopen direct van instelling naar financiers. Overzicht en afstemming tussen wat er overal gebeurt, is een voorwaarde. Hiertoe is een platform ingesteld.

Vanuit het platform kunnen er verbindingen worden gelegd met andere partijen, die zich bewegen binnen de herinneringsinfrastructuur (denk aan de huidige acties van de provincies Gelderland en Noord-Brabant).

Vanuit de gezamenlijk uitvoeringsagenda, die alle partijen opstellen, kunnen nieuwe initiatieven worden opgepakt. Een gezamenlijk voorstel aan de fondsen en betrokkenen is effectiever dan wanneer elke organisatie zelf een aanvraag doet.

Met nadruk laat dit *onverlet* dat instellingen zelf ook aanvragen blijven doen bij fondsen voor hun eigen activiteiten en programma's! Er wordt hier niet bepleit alles via het platform te laten lopen, alleen die dingen die gezamenlijk worden opgepakt.

Het grote voordeel voor instellingen is dat zij zich kunnen richten op hun kerntaak, dat zij op de hoogte zijn van de activiteiten die elders worden ontwikkeld en dat ze kennis kunnen gebruiken die elders voor hen wordt ontwikkeld.

Een aantal punten die in de “infrastructuur nu” zijn benoemd als aandachtspunten kunnen op deze wijze worden ondervangen:

Samenhang; wordt bereikt door de afstemming en opstellen gezamenlijke agenda binnen het domein (onderling) en afstemming en opstellen domeinoverstijgende agenda binnen het platform, dus als herinneringsinfrastructuur als geheel.

Effectiviteit; door gezamenlijk projecten te initiëren binnen en boven domeinen kan er steeds gekeken worden hoe effectief de nieuwe activiteiten zijn. Dit hoeft niet door elke organisatie zelf te worden ontwikkeld, maar kan vanuit een tweede lijn, methodisch gefundeerd worden ingezet. Zo ontstaan *best practices* waar iedereen weer iets van over kan nemen.

Overzicht; door de afstemming binnen en boven domeinen ontstaat overzicht wat er allemaal binnen de gehele herinneringsinfrastructuur gebeurt, ook op lokaal en regionaal niveau, en tevens op internationaal niveau waar verbindingen mee kunnen worden gezocht.

Innovatief vermogen; door de samenwerking neemt de mogelijkheid tot innovatie toe, door het bundelen van expertise binnen de domeinen en het gebruik maken van expertise uit andere domeinen.

Nieuwe partijen opnemen; door de domeinen breed te benoemen en de nadruk te leggen op innovatie is het makkelijker om nieuwe partijen op te nemen in het domein (makkelijker dan wanneer een nieuwe partij zelf op zoek moet naar een partner ergens in de infrastructuur).

Vergroting publieksbereik; door collectief acties in te zetten wordt de “merknaam” en het “onderwerp” beter gepositioneerd, waardoor nieuwe groepen wellicht op zoek gaan naar verdieping.

Ontdubbelen; niet iedereen doet meer alles, er zijn bepaalde onderwerpen aan anderen overgelaten, vanuit een gezamenlijke agenda.

Kracht in de eenheid, uniek zijn in de verscheidenheid.

3.2. Organisatie. Wat is nodig om dat te bereiken?

Om dit alles te kunnen bereiken zijn organisatorische acties nodig. De verschillende inhoudelijke domeinen zullen dit moeten opnemen in hun uitvoeringsagenda. Want in de uitvoeringsagenda staat hoe zij hun de ambities willen bereiken. Binnen de domeinen zijn de spilorganisaties daartoe essentieel. Zij bewaken de uitvoeringsagenda en initiëren partners in het domein. De domeinoverstijgende onderwerpen zullen goed moeten worden belegd bij een verantwoordelijke. Dat kan een organisatie zijn en dat kan, als het om een project gaat, ook de projectleider zijn.

De financiers en beleidsbepalers zijn divers. Het betreft fondsen en overheden (nationaal, provinciaal en lokaal). Zij hebben alle hun eigen subsidiecriteria en gaan hier onafhankelijk van elkaar mee om. Het is wel gewenst dat ook zij vanuit een gezamenlijke visie gaan opereren voor de grotere investeringen. Ook voor hen geldt nu dat zij geen overzicht hebben van wat er allemaal gebeurt en er al is, c.q. in ontwikkeling is. Overzicht bieden aan de financiers is noodzakelijk, het helpt hen om bewust keuzes te maken die aansluiten op de collectieve ambitie.

Tenslotte gaat het om de realisatie van de ambities van de sector, het vormgeven aan de uitvoeringsagenda. Hiertoe wordt een platform gevormd, waar overzicht wordt bewaakt, en de uitvoeringsagenda wordt gecoördineerd.

A. Spilorganisaties; rol

Per domein is een spilorganisatie benoemd waar – ten gunste van allen- taken worden belegd. Deze spilorganisaties houden overzicht om dubbelen en hiaten –op inhoud of uitvoering- te signaleren en op te heffen. Het punt fungeert als kenniscentrum met inhoudelijke autoriteit, zonder formele machtsmiddelen. Per onderwerp in het domein zal dit andere activiteiten met zich mee brengen. Wel kan er een gemene deler worden benoemd waar de spilorganisatie zich op richt. In alle domeinen zijn veel spelers actief. Voor de spilorganisatie betekent dit dat de organisatie op het betreffende onderwerp overzicht heeft op de ontwikkelingen binnen het domein, deze onderwerpen weet te vertalen naar de infrastructuur en de kennis weet te vinden ten behoeve van de infrastructuur. Niet alle kennis is bij de spilorganisatie aanwezig, maar de spilorganisatie weet wel of het ergens is binnen het domein en waar het is, welke kwaliteit het heeft, of het toegepast kan worden op de vraag etc.

De rol van spilorganisatie is dus iets anders dan redeneren vanuit de organisatie die de rol toebedeeld heeft gekregen. Het gaat bij de spilorganisatie niet om wat de organisatie zelf doet, maar wat er binnen het domein leeft en speelt. De spilorganisatie spreekt dus namens het domein, en zal daarvoor voortdurend in contact moeten staan met de belangrijkste spelers binnen het domein.

Dit leidt tot de volgende rollen:

- makelaar, weten waar welke expertise zit, vraag en aanbod bij elkaar brengen.
- regisseur; uit het domein expertise inzetten op die plekken waar daar binnen de infrastructuur behoefte aan is.
- overzicht/inventarisatie: maken van overzichten over expertise die er is; toegankelijkheid (denk aan publicaties, scripties, marktonderzoeken, nieuwe toepassingen).
- initiëren ; nieuwe doelgroepen benoemen, vraag helder krijgen, zodat daar een programma op gemaakt kan worden.
- agenderen; nieuwe onderwerpen vanuit het eigen domein agenderen bij de andere domeinen.
- vertaler: betrokken bij andere domeinen als adviseur en leverancier van expertise.

B. Domeinoverstijgende activiteiten

Domeinoverstijgende activiteiten hebben een ‘trekker’ (projectleider). De rolinvulling kan variëren, afhankelijk van de omvang en tijdelijkheid van de activiteit.

De verschillende aangewezen verantwoordelijken nemen hun verantwoordelijkheid en zorgen voor een breed afgestemde uitvoeringsagenda, en participatie in domeinen. Bijvoorbeeld: het doelgroeponderzoek zal haar eigen agenda maken, maar zal af moeten stemmen met wensen van musea.

De projectleiders werken volgens eenzelfde methode: eerst bepalen voor wie je iets wilt doen, kijken naar de doelgroep, dan producten maken en vervolgens via marketing deze promoten. Zij bewaken dus proces en methode en coördineren alle activiteiten. De projectleiders kunnen per project worden aangewezen vanuit het platform.

C. Samenwerking financiers/beleidsbepalers

Van groot belang is de afstemming tussen financiers en beleidsbepalers. Veel fondsen zijn actief op dit terrein, zo ook veel overheden. De fragmentatie die geconstateerd is binnen de sector

geldt evenzo voor de financiers/beleidsbepalers. Nationale overheden (OCW, VWS, Defensie, BZK), provinciale overheden, lokale overheden, fondsen (V-fonds, Prins Bernhard Cultuurfonds, VSB fonds, Bankgiro loterij en vele anderen); alle zijn actief op het terrein van herinnering vanuit hun eigen perspectief. Men draagt de sector en warm hart toe en samen maken zij veel mogelijk. Ondersteuning vanuit financiers van de gezamenlijke ambitie en meerjarenagenda en de voorgestelde samenwerking zou de slagkracht vergroten. Het geeft bovendien in de uitvoering inzicht in de totale investeringen in de sector en aanvragen kunnen in een breder beleidskader worden geplaatst.

Voor grote investeringen en een goed bereik is samenwerking gewenst. Denk aan de initiatieven die nu genomen worden in Noord-Brabant en Gelderland in het kader van oorlogserfgoedtoerisme. Hier wordt geïnvesteerd op een specifieke situatie, maar onderdelen daarvan kunnen ook meegenomen worden in het algemene beeld, zoals doelgroeponderzoek.

De verbinding met deze partijen kan worden geïnitieerd door VWS, danwel door de voorzitter van het platform (als open uitnodiging vanuit de sector zelf).

D. Platform

Het Platform heeft iets te bieden aan het veld, namelijk de realisatie van de ambities die door het veld zelf zijn gedefinieerd. Het Platform is dus dienstbaar aan de gezamenlijke ambities door:

1. *coördinatie* op de realisatie van de ambitie op basis van een voortdurend bijgestelde beleidsinhoudelijke agenda met ambities op lange termijn
 - Gezamenlijke ambitie te bewaken en te realiseren.
 - Permanent werken aan framework op basis waarvan keuzes gemaakt kunnen worden in activiteiten en thema's door maken van narrative, verhaal: grote dilemma's en onderwerpen agenderen en tot koers en richting komen.
 - uitvoeringsagenda opstellen en *up to date* houden.
 - Benoemen van themaprogramma's en themaprojecten.
 - Afstemming tussen de verschillende onderdelen en domeinen in de uitvoeringsagenda: prioritering: wat eerst en wat daarna?
 - Evaluatie van de verschillende producten opgeleverd door de domeinen en domeinoverschrijdende activiteiten.
 - Verbinden van internationale ontwikkelingen naar nationale activiteiten.
2. *Overzicht* houden van alle activiteiten in het veld en dit *communiceren*.
3. *Faciliterend* ten aanzien van het realiseren van de ambities van de sector
Voorwaarden te scheppen waaronder concepten kunnen worden uitgevoerd, gezamenlijke financiering.
Gezamenlijke activiteiten te coördineren.
Coördinatie binnen de keuze en volgorde van de activiteiten (prioritering en afstemming). Bijvoorbeeld: welk doelgroeponderzoek eerst, welke innovatieve projecten eerst, eerst doelgroeponderzoek, dan pas ontwikkeling innovatief project.
4. *Ruimte creëren* waarin structureel vernieuwing en samenwerking vorm krijgt
Tweejaarlijkse vakbeurs waarin domeinen en domeinoverstijgende partijen actuele informatie geven en workshops over hun activiteiten, tevens acte de presence van vernieuwende activiteiten die inspirerend kunnen zijn.

Deskundigheidsbevordering agenda opstellen samen met domeinen (ter voorkoming dat er teveel is, of alles tegelijk wordt geprogrammeerd).

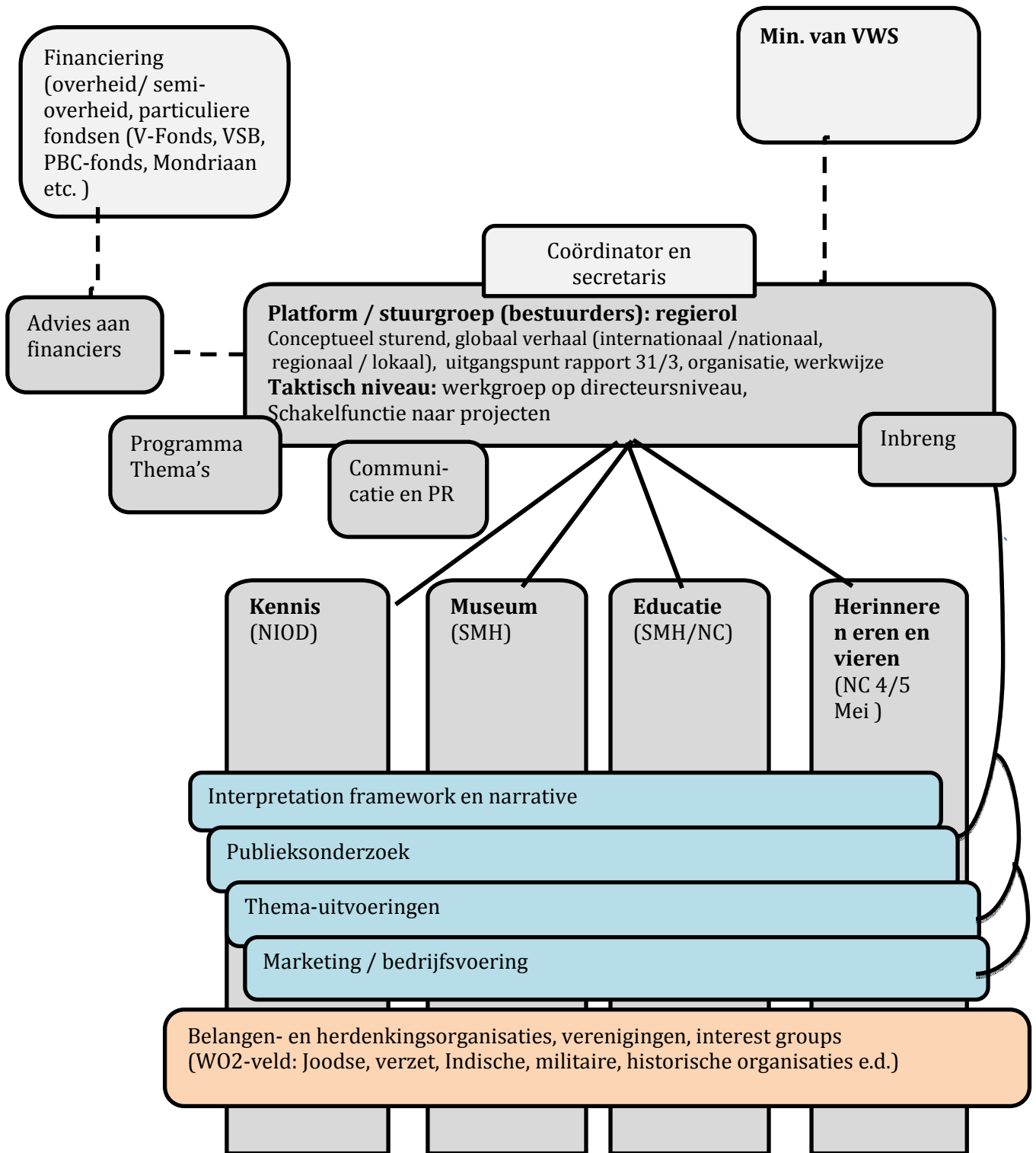
Werkwijze van het platform

Het platform kent twee niveau's, zie ook onderstaand figuur. Er is een stuurgroep waarin eindverantwoordelijke bestuurders vanuit de sector strategische keuzes maken en coördinatie gestalte geven. Het geven van regie aan de sector krijgt hier invulling. Zij hebben drie keer per jaar overleg. Organisaties kunnen zo worden aangesproken op de afspraken die worden gemaakt en het nakomen ervan.

Daaronder is een werkgroep op directeursniveau van betrokken organisaties. Deze zorgt voor de overkoepelende vertaling van de gemaakte keuzes naar projecten en lopende activiteiten in de domeinen. Dit vraagt deelnemers met een overstijgende blik die tevens de feitelijke uitvoering kunnen borgen. Vervolgens ontstaat een werkwijze die per domein of overstijgend project kan verschillen, afhankelijk wat daar het beste past (zie uitvoeringsagenda's in hoofdstuk 3).

Deelnemende partijen in het platform zijn vooralsnog gelijk aan het huidige tijdelijke platform (commissie Cohen). NIOD, NC en SMH als spilorganisatie, SLRE en OGS als specialist vanuit hun specifieke expertise en VWS en vfonds als toehoorder en eerste schakel naar financiers en beleidsmakers. Het is daarmee ook echt een platform van de sector zelf.

Partijen bepalen onderling hoe het voorzitterschap in te vullen. Het platform kent een onafhankelijke secretaris, aangesteld door de partijen gezamenlijk. Deze doet het eigenlijke werk dat uit platformafspraken voortvloeit. Hij is op de hoogte van alles wat speelt, coördineert en zorgt voor voortgangsrapportages en faciliteert waar nodig. Hiervoor heeft hij zowel gevoel voor de bestuurlijke kant als voor de uitvoeringspraktijk. Voor deze functie wordt een apart profiel opgesteld. De inhoudelijke input komt van de deelnemers van het Platform zelf. De spilorganisaties en de verantwoordelijken leveren de voorstellen aan en rapporteren over de uitwerking.

4. Uitvoeringsagenda

Voorgaande hoofdstukken geven een concretisering van de ambitie zoals reeds op 31 maart 2015 ingezet en de werkwijze e organisatie die daarbij passend wordt gevonden. Het zijn grote ambities die vervolgens vrage om keuzes: het maken van de juiste stappen voorwaarts.

Dit schema geeft daar een aanzet voor. Omdat de uitdaging een collectieve is, start onderstaande tabel met hetgeen we gezamenlijk, domeinoverstijgend prioritair nodig achten; een gedetailleerdere uitvoeringsagenda wordt per spilfunctie ontwikkeld.

1. uitwerken visie op gemeenschappelijk verhaal door specialisten	Q 1 2016
2. uitwerken gemeenschappelijke narrative	Q 1 2016
3. instellen werkgroep communicatie en marketing	Q 1-2 2016
4. instellen werkgroep doelgroepenonderzoek	Q 1-2 2016
5. inrichten permanent platform, bestuurlijk overleg, directeurenoverleg en domeinoverleggen; aanstellen secretaris	Q 1-2 2016
6. uitwerken themabepaling	Q 2 2016
7. uitwerken financiering	Q 2-3 2016
8. Gelijktijdig kunnen de diverse initiatieven die al lopen, versneld of verbeterd worden. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan:
het stimuleren van het Netwerk Oorlogsbronnen;
het stimuleren van de doorstroming van wetenschappelijke kennis naar werkvloer;
het continueren van het directeuren-overleg en het sector brede internationale studieprogramma;
het vergroten van publieksbereik door samenhangende marketingcampagne van de musea;
het centraal beschikbaar stellen van expertise die voor kleine organisaties te duur is, bijv. op het gebied van communicatie, educatie, marketing;
het bij elkaar brengen van informatie voor het grote publiek gekoppeld aan het centraal aanleggen van een gemeenschappelijke databases;
nieuwe projecten alleen uitvoeren (financiering) als ze in samenwerking met anderen worden uitgevoerd;
opstellen van een innovatieprogramma samen met de sector (met middelen van VWS/NC)	

Bijlage 1 – Opdracht overlegplatform Versterking herinnering WOII

Op 31 maart is door zowel de Commissie Cohen als SMH richting VWS voorgesteld om via een overlegplatform de gegeven ambitie uit te werken de komende maanden, en daarmee ook het “window of time” – de getoonde bereidheid tot samenwerken is echt een trendbreuk – te benutten. De staatssecretaris heeft aangegeven om hier ten behoeve van de voortgang een voorzitter voor aan te stellen en in zijn speech reeds een aantal punten benoemd voor de opdracht. Deze zijn hieronder geordend. Van alle partijen in het overlegplatform wordt verwacht dat ze zich aan deze opdracht binden.

Opdracht

De staatssecretaris geeft de volgende opdracht mee:

Kom op basis van de gegeven ambities en suggesties voor de vertaling daarvan door de Commissie Cohen en SMH uiterlijk begin oktober met:

- Een breed gedragen ambitie per domein (perspectief 2025)
- Een vertaling daarvan naar een niet-vrijblijvende inhoudelijke uitvoeringsagenda om de ambitie te realiseren, bestaande uit:
 - o domeinoverstijgende activiteiten (inhoudelijke verbinding en thematische programma's, onderzoek naar doelgroepen, 'in de markt zetten' van de sector, ruimte voor inzetten van vernieuwing, verbinding landelijk-regionaal-lokaal, etc.)
 - o activiteiten per domein (primair verantwoordelijke: partij met spilfunctie)
- Een voorstel voor een structurele werkwijze van domeinoverstijgend overleg
 - o Agenda onderwerpen en tijdpad daarvan
 - o Betrokken organisaties en hun rol
 - o Passende structuur en werkwijze om effectief:
 - samenwerking te stimuleren
 - de sector domeinoverstijgend richting te geven
 - algehele coördinatie en voortgang te borgen
 - het “elkaar aanspreken” vorm te geven
- Een beschrijving van benodigde inhoudelijke en financiële kaders om de uitvoeringsagenda te realiseren
 - o inclusief prioriteiten voor coördinatie binnen de rijksoverheid
 - o inclusief advies voorzitter zelf aan VWS m.b.t. herordenen van taken, rollen, partijen en prikkels.
- Wijze waarop de effecten van de ingeslagen weg komende tijd kan worden getoetst op proces en inhoud.